

LUND UNIVERSITY

Uppföljning av ett haveri i social barnavård

Andersson, Gunvor

2016

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Andersson, G. (2016). *Uppföljning av ett haveri i social barnavård*. (Research Reports in Social Work; Vol. 2016, Nr. 5). Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Uppföljning av ett haveri i social barnavård

GUNVOR ANDERSSON

Uppföljning av ett haveri i social barnavård

Gunvor Andersson

ISBN: 978-91-7623-897-4

© Socialhögskolan, 2016

Redaktör: Lars Harrysson

Adress: Lunds universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00 Lund

Innehåll

INLEDNING	1
BARNDOMSÅREN	3
TOBBES FÖRSTA TRE ÅR	4
<i>Intervju med Tobbes mamma</i>	4
<i>Socialakt och observationer på barnhemmet</i>	5
<i>Om tidiga relationers betydelse</i>	6
TOBBE I TRE- TILL SJUÅRSÅLDERN	8
<i>Två år i familjehem</i>	8
<i>Två år hemma</i>	10
<i>Åter på barnhemmet</i>	11
<i>Om att vara lyhörd för signaler</i>	11
TOBBE I SKOLÅLDERN 7-12 ÅR.....	13
<i>I sjuårsåldern</i>	13
<i>I tolvårsåldern</i>	15
<i>Om skolan, kamraterna och det sociala nätverket</i>	16
TOBBE SOM TONÅRING	18
DISKUSSION OM BARNDOMEN.....	21
TOBBE SOM VUXEN	27
INTRÅDET I VUXENLIVET.....	28
<i>Intervju med Tobbe i 22-årsåldern</i>	28
<i>Om att lämna den sociala barnvården</i>	30
FEM ÅR SENARE	33
<i>Intervju med Tobbe i 27-årsåldern</i>	33
<i>Om missbruk och kriminalitet och longitudinella studier</i>	36
MITT I LIVET SOM VUXEN	38
<i>Intervju med Tobbe i 36-årsåldern</i>	38
<i>Om vändpunktsprocessen</i>	42
DISKUSSION OM VUXENÅREN	44
AVSLUTNINGSVIS	46
<i>Tid och plats</i>	47
<i>Om longitudinella studier</i>	49
REFERENSER.....	51

Inledning

Rubriken ”Uppföljning av ett haveri i social barnavård” har sin grund i ett tidigare arbete av expertgruppen för barn- och ungdomsvårdsprogrammet inom Centrum för utvärdering av socialt arbete (CUS). Vi skrev gemensamt boken *Haverier i social barnavård? Fem fallstudier* (Andersson, Aronsson, Hessle, Hollander & Lundström, 2001). Var och en av oss skrev också ett eget kapitel och mitt kapitel hade rubriken: ”Jag försöker gå framåt men vinden drar mig bakåt” - en barndom utan kontinuitet. Kapitlet handlade om Tobbes barndom 0-18 år och var ett exempel på ett haveri i social barnavård, eftersom det inte hade gått bra för Tobbe. Jag skrev då (Andersson, 2001) att en del livshistorier kan vi glädja oss åt, därför att det gått bra för barnen, för andra barn kan vi spåra skyddande faktorer, som gör att de har det - efter omständigheterna - hyggligt. För några av barnen i undersökningsgruppen har det gått sämre. Tobbe är en av dem som kännetecknas av asocialt beteende, kriminalitet, narkotikamissbruk och upprepade intagningar på ungdomsinstitutioner. Han är ett av de barn, som trots många myndighetsbeslut utifrån ”barnets bästa” och omfattande samhällsinsatser - både för att stödja familjen och skydda barnen - inte fick en bra barndom. Samhället tog över vården av Tobbe direkt vid förlossningen, socialtjänsten övervakade hans uppväxt, även under de perioder han bodde hemma, barnpsykiatrisk klinik, familjehem, barn- och ungdomsinstitutioner fanns till hands och man kan inte säga att ekonomisk sparsamhet präglade den samhällsvård, som skulle kompensera honom för familjens brister. Ändå är han vid 18 års ålder olycklig, kriminell och beroende av droger. När han står i begrepp att lämna barndomen bakom sig är han på en låst avdelning på ett ”särskilt ungdomshem” (§ 12-hem).

Tobbe ingår i ett longitudinellt forskningsprojekt med en grupp barn, som jag följt regelbundet sedan de var små (0-4 år) och placerades på barnhem (HVB, Hem för vård eller boende med inriktning på barn under tolv år och deras familjer med psykosociala problem). Barnen kom från hem med svåra sociala missförhållanden, vanligen kopplade till mammans eller båda föräldrarnas missbruk av alkohol och narkotika. Genom intervjuer med olika parter, deltagande observationer och skattningsscheman av olika slag samt genom utredningar, sociala akter och journaler vet jag en hel del om barnen och deras familjer. Jag lärde känna barnen under barnhemsvistelsen och följde sedan upp dem tre och nio månader efter barnhemsvistelsen, vare sig de bodde hemma eller i familjehem (Andersson, 1984). Därefter gjordes uppföljningsstudier vart femte år (se t.ex. Andersson, 1988, 1990, 1995, 1999, 2003, 2005, 2008 a, b, 2009). Den sista uppföljningsstudien kom att dröja nio år och de som en gång var barn i samhällsvård är nu i den åttonde och sista uppföljningsstudien 34 – 39 år gamla.

När jag läser det förut skrivna kapitlet om Tobbe (Andersson, 2001) finner jag det fortfarande aktuellt för social barnavård, inklusive alla de referenser, som jag då använde mig av. I denna skrift kopierar jag den tidigare skrivna texten om Tobbes barndom och bygger på med vad som hänt Tobbe efter barndomens slut, utifrån vad som framkommit i tre uppföljningsstudier i vuxen ålder. Det betyder att den första delen handlar om Tobbes barndom (0-18 år) och den andra delen om Tobbe som vuxen (18-36 år). Retrospektiva studier går tillbaka i tiden och uppmanar till att komma ihåg hur det var tidigare, till exempel under barndomen. I denna prospektiva studie var jag med mycket tidigt, träffade barnet och hörde vad mamman, barnhemspersonalen, socialsekreterarna och fosterföräldrarna sade då - innan de hade facit i hand. Den livssituation Tobbe beskrev kort före sin 18-årsdag gav mig anledning att välja honom som utgångspunkt för mitt kapitel i den bok, som utifrån olika exempel resonerade om "haverier" i social barnavård. Att Tobbe inte var ensam om att trots eller på grund av socialtjänstens insatser ha en bedrövlig livssituation gjorde det bara ännu mer angeläget att se tillbaka och reflektera över varför det blev som det blev. Så skrev jag då och idag, när jag följt Tobbe långt in i vuxenlivet, tror jag fortfarande att hans exempel kan vara en utgångspunkt för diskussioner inom utbildningar och sociala verksamheter och därmed bidra till att vi fortsättningsvis bättre bistår andra "Tobbar" i utsatta positioner. Därför denna text, som i sin första del är den samma som återfinns i tidigare nämnda bok (Andersson 2001) och i sin andra del är nyskriven, efter tre ytterligare uppföljningsstudier.¹

¹ Ett tack till Stiftelsen Allmänna Barnhuset som beviljat medel till samtliga uppföljningsstudier.

Barndomsåren

Vi ska nu gå bakåt i tiden och få glimtar ur Tobbes liv utifrån de studier som gjorts tidigare. Ett par månader före sin tvåårsdag placerades han på barnhem och då intervjuade jag hans mamma om tiden från graviditetsbeskedet till barnhemsplaceringen. Under det år Tobbe bodde på barnhemmet lärde jag själv känna honom. Ett par månader före sin treårsdag placerades han i familjehem och där besökte jag honom efter tre och nio månader. Vid tiden för nästa uppföljning, fem år efter barnhemsvistelsen, visade det sig att Tobbe, efter två år i familjehemmet, hade bott hemma hos sin mamma i två år och sedan, efter några månader på barnhem, åter placerats i sitt tidigare familjehem. Jag besökte honom där och intervjuade liksom tidigare både hans mamma och foster-mamma och skaffade information från socialsekreterare. Vid de två följande uppföljningsomgångarna, tio och femton år efter den ursprungliga barnhemsvistelsen, har en medarbetare till mig gjort samtliga intervjuer.² Vid tioårsuppföljningen intervjuades både Tobbe och hans mamma i hemmet. Tobbe hade då både hunnit omplaceras från sitt tidigare familjehem till nytt familjehem, flyttat hem enligt LVU (tvångsparagraf) och varit en kortare tid på ungdomsinstitution. Femtonårs-uppföljningen omfattade bara barnen, inte omgivande vuxna personer, och Tobbe intervjuades på ett "särskilt ungdomshem" (§ 12-hem). För att underlätta för läsaren följer här en översikt över Tobbes boende och socialtjänstens ingripanden under barndomen, uppdelad på åldersperioder, som sedan får var sina avsnitt i den följande texten.

0 - 3 år Omhändertagen för utredning som nyfödd (en månad på barnklinik), därefter hemma hos mamma tills han placerades på barnhem ett par månader före sin tvåårsdag. Bodde på barnhemmet i ett år, placerades i familjehem A ett par månader före sin treårsdag.

3 - 7 år Bodde i familjehem A i två år, återvände hem strax före sin femårsdag (till att börja med LVU i hemmet), bodde hemma i två år och placerades åter på barnhem några månader före sin sjuårsdag, stannade på barnhemmet i 3 månader.

7 - 12 år Som sjuåring åter till familjehem A, där han bodde i tre år. Kort före sin tioårsdag omplacerades han till familjehem B, där han bodde i knappt ett år innan han kom hem (till att börja med LVU i hemmet). Under de två år han bodde hemma var han två kortare perioder på särskilt ungdomshem A (inkl. utredningsperioder) samt påbörjade placering på särskilt ungdomshem B.

² Agneta Frick har gjort samtliga intervjuer från och med den fjärde till och med den åttonde uppföljningsstudien.

13 - 17 år Inskriften på särskilt ungdomshem B i nästan tre år, varvat med talrika rymningar. Omplacering till särskilt ungdomshem C strax innan han fyllde femton år, inskriven där i två år, varvat med talrika rymningar. Omplacering till särskilt ungdomshem D. Befinner sig där när senaste (barn-)intervjun genomförs, kort före hans 18-årsdag.

Tobbes första tre år

Intervju med Tobbes mamma

Några månader före sin tvåårsdag placerades Tobbe på barnhem och jag intervjuade hans mamma Tora om hans start i livet, alltifrån graviditetsbeskedet. Utdrag ur intervjun:

Graviditetsbeskedet?

– Ja, det var tragiskt. Jag blev först mycket ledsen, sen tog jag mig en funderrare, kom fram till att jag inte ville ha honom och beställde tid för abort... Jag skulle vara där en måndagsmorgon kl 8 och skulle klä av mig men ångrade mig mitt i alltihopa... sa till sköterskan att jag inte pallade med det... Sen ringde jag min mamma... hon blev först lite arg och sen lite ledsen, tyckte jag skulle göra det för dom andra barnens skull.(Tobbes pappa?) Ja, vi hade kanske vad man kallar sällskap, men det var inget allvarigare från min sida... han bodde hos mig... jag höll ju på att knarka... (?) Jag berättade för honom när jag lämnat in provet på apoteket... han tyckte absolut inte abort, men jag gjorde vad jag kände... jag knarkade ganska vilt.

Graviditeten?

– Jag knarkade, det var ingen som lade sig i det då. Den tiden tänkte jag inte alls på barnet som skulle komma. (?) Ja, jag sålde knark... Jag och Tobbes pappa var inte tillsammans, han satt på anstalt nästan hela graviditeten, till Tobbe var tre månader. (Din mamma?) Mor och jag gled väl ifrån varandra den tiden som jag höll på att knarka, jag tog inte kontakt med henne.

Förlossningen?

– Socialen ringde just den dan, så jag sa att jag fått värkar. Sen kontaktade dom väl KK. Jag blev faktiskt väldigt illa bemött, när jag kom till sjukhuset. Det var en mycket otrevlig barnmorska... dom visste ju vad jag var för en... Jag födde Tobbe normalt men fick inte ha honom på min mage, som man brukar få. Jag såg honom inte, dom sa han var hemskt undernärd... tror inte jag fick reda på det förrän en och en halv timma efter förlossningen att dom flyttat honom till barnkliniken i kuvös. Jag fick se honom ett och ett halvt dygn efter han var född.

Nyföddhetsperioden?

– Tobbe var på barnkliniken de första tre-fyra veckorna (medan social utredning pågick), jag var hos honom varje dag en stund, skötte honom ett mål varje dag... Jag kände inte riktigt den där varma moderskänslan, jag vet inte om jag gör det än. Det var nog efter den grejen, att dom så burdust sa till mig på förlossningsbordet att han skulle bli omhändertagen (socialsekreteraren kom dit och sa det en och en halv timma efter förlossningen och sen var Tobbe på barnkliniken under en utredningstid). När jag fick hem honom hade jag hemvårdarinna halva dagen, hon var där som en kontroll, skulle se att jag skötte barnen ordentligt. Så jag fick inte den där fina känslan för Tobbe då heller.

Tobbets första år?

– Allt hade ordnat sig fint när jag fick hem barnen (Tobbe från barnkliniken och de andra barnen från barnhemmet) ... då i början var jag helt knarkfri. Sen började jag få återfall, dom återfall som ledde fram till det här omhändertagandet. (Ditt förhållande till Tobbe?) Jag vet inte, jag har så många blandade känslor för Tobbe, först skulle jag inte alls ha honom, sen tyckte jag det var för hans skull som dom andra blev omhändertagna... försökte ösa över skulden på honom tror jag, istället för att ta det på mig själv. (Ditt förhållande till Tobbets pappa?) Han var på permission (från fängelset) några gånger, vi skulle försöka igen ihop. Det gick åt skogen.

– (Tobbe?) Han är inte kramig och så, mer självständig, han sysselsatte sig fint hela tiden hemma, var hemskt snäll. Man kunde sätta honom i sängen och han lekte där hela dagen om det var så. Han var sen med att gå, lärde sig först gå på dagis, när han var 13-14 månader. Innan var han mer passiv, han var väl för fet för att röra sig... har alltid haft god aptit, han ökade för mycket i vikt... Jag minns inte så mycket av det där första året.

Socialakt och observationer på barnhemmet

Socialakten och intervju med socialsekreterare visar att mycket förhoppningar knöts till insatser i hemmet, när Tobbe kom hem efter det första omhändertagandet (som nyfödd). De större barnen fick förtur till dagis, det fanns en "hemvårdarinna" ("hemma-hosare") i hemmet på halvtid, mamman hade regelbunden kontakt med psykolog på barnvårdscentralen och gick i en föräldrargrupp på barnhemmet samt hade övervakning från kriminalvården. Det gick bra första tiden, men sedan kom allt fler rapporter från olika håll om att mamman missbrukade och barnen for illa.

Det blev ny placering av barnen - efter flera månader av överväganden på socialkontoret - och de bodde sedan på barnhemmet under ett års tid. Jag gjorde regelbundna barnobservationer och såg till att barnens kontaktpersoner regelbundet besvarade mina frågeformulär. Därtill samlade jag alla journalanteckningar och dagboksanteckningar, som personalen gjorde under den tiden. Under mina första observationer av Tobbe såg jag ofta en gråtande liten pojke eller noterade hans ledsna ögon, om han inte var i någons famn. Varje dag såg

jag någon vuxen bära på Tobbe, "som verkar kramig och go', snorig och nöjd, men gråter så fort man sätter ner honom". När han varit på barnhemmet några månader beskrev personalen Tobbe som pigg och glad och fint anpassad till barnhemslivet. De noterade dock att han inte, som de andra barnen i hans ålder, hade någon särskilt utvald eller selektiv vuxenkontakt utan hela tiden följde den, som varit där under dagen. Man noterade också gång på gång att han inte hade någon speciell kontakt med sin mamma, inte valde henne särskilt (som de flesta barn i hans situation gör). Personalen påpekade att mamman också valde bort honom, såg honom inte och det var en markant skillnad mot hur hon behandlade sina andra barn. Själv tyckte mamman efter en tid att Tobbe hade blivit gapig och skrikig, inte alls så snäll och foglig som förut.

Efter hand blev Tobbe mer och mer älskad av personalen, "han vet att han är mycket älskad av de flesta i huset". De flesta skrev någon dagboksanteckning om att han är "god och glad", "solig som vanligt", "verkar stabil och trygg", "aktiv, pigg och nyfiken" och han började alltmer "ta för sig", hävda "mitt" och inte ge sig. Man noterade att han "äter bra, kanske alltför mycket", "sover gott", är frisk, "en jovialisk, vild och mullig liten pojke, som utvecklats mycket sen han kom till barnhemmet", "springer, skuttar och hoppar obehindrat, till skillnad från när han kom hit, då kunde han inte resa sig själv från golvet, var för tjock". Han hade ett intensivt men oselektivt anknytningsbeteende och visade efter en tid tecken på att vilja börja om som baby, intresserade sig för kvinnors bröst, gick gärna till en annan mamma med baby, ville ligga i vagnen, bli buret etc. Lika genomgående var anteckningarna om att han inte hade någon speciell kontakt med sin mamma, det märktes i vardagslivet och vid nattningen och han fick inte komma med de andra syskonen hem till jul (det skulle bli för mycket för mormor). Ett par månader före sin treårsdag placerades Tobbe i ett familjehem, som mamman och hennes sambo Axel blev mycket nöjda med. Inskolning av barnen påbörjas, Tobbe trivdes mycket bra med fosterföräldrarna och kallade dem snart mamma och pappa.

Om tidiga relationers betydelse

Tre uppgifter brukar framhållas som viktiga för anpassning till föräldraskap: att den blivande mamman känslomässigt förbereder sig, att hon får ett vuxet förhållande till sin egen mamma, att de nyblivna föräldrarna förändrar sin parrelation till att innefatta barnet. Därtill betonas vikten av trygga sociala förhållanden och aktiva stödinsatser, för att barnet ska få "tillräckligt bra" utvecklingsbetingelser. (Se Berg Brodén, 1989; Hwang, 1993; Risholm Mothander, 1998; Sydsjö, 1992). Inget av detta gällde Tobbes start i livet. En del negativa faktorer låg utanför sjukvårdens och socialtjänstens räckvidd, men nog hade väl någon riskfaktor kunnat mildras? Hade personal inom sjukvården kunnat bemöta Tobbes mamma på ett annat sätt när hon sökte abort, när hon var gravid, när hon kom till förlossningen, när hon besökte Tobbe på barnkliniken? Enskilda personers bemötande kan vara avgörande i känsliga och svåra situationer

och under graviditeten är blivande mammor särskilt mottagliga för hjälp och stöd.

Mamman hade också behövt hjälp för att skapa en bättre relation till Tobbe redan från början. Var det ingen som såg det eller visste man inte att det är viktigt, även om det blir separation senare? Om det var ett "misstag" att omhänderta Tobbe för social utredning redan vid förlossningen, så rättades det till efter en månad. Men ur mammans synpunkt rättades det inte till. Det "burdusa" omhändertagandet vid förlossningsbordet såg hon som en anledning till att hon aldrig kände riktiga moderskänslor för Tobbe. Det fanns andra anledningar också, men socialtjänstens aktörer medverkade till att skapa betingelser för att försämrade snarare än förbättra den sårbara mor-barn-relationen. Idag finns det flera möjligheter till mor-barn-placeringar och större uppmärksamhet på tidiga mor-barn-relationer - vilket dock inte alltid kommer missbrukande mammor till godo (Allmänna Barnhuset, 1993; Berg Brodén, 1994; Löfgren & Hårsman, 1995; Hårsman, 1997; Skagerberg & Karlsson, 1997).

Hjälp i hemmet varje dag kan vara ett gott stöd åt familjen och samtidigt ett skydd för barnen, om det finns osäkerhet om hur de har det. Den person, som kom till Tobbes hem, upplevdes dock av mamman enbart som kontroll och när hon slutade fanns ingen som hade insyn i hur Tobbe hade det. Mamman beskriver honom som snäll, fet, passiv, försenad i utvecklingen och han tycks tillbringa en stor del av sin tid i spjäsängen, där han sysselsatte sig själv. Vad hade kunnat göras? Mamman var ju hjälpsökande och hade kontakt med personer på barnavårdscentralen och barnhemmet, som hon hade ett gott förhållande till (efter de större barnens tidigare placering där). Var det ingen som såg mamma och barn i deras vardagsmiljö? Var det så mycket tankar på mamman att barnet glömdes bort? Det är inte ovanligt inom social barnavård att mammans missbruk överskuggar barnens problem och att de äldre barnens problem överskuggar uppmärksamheten på de yngre (Andersson, 1991 a). Eller var det bristen på samarbete mellan berörda personer och verksamheter, som gjorde ansvarsfördelningen oklar? (Jfr Allmänna Barnhuset, 1997; SoS-rapport 1996:19).

På barnhemmet utvecklades Tobbe väl på många sätt och han var mycket relationssökande, "alla" älskade honom. Kunde större uppmärksamhet ha ägnats åt att bistå honom med färre och mer kontinuerliga och stabila vuxen-relationer? Kunde man ha gjort mer för att förändra barnens olika status i syskongruppen? När Sven Hesse (1992) finner att syskon med liknande grundvillkor får så olika livskarriärer, frågar han sig om det för somliga kan bero på "den starka genomgående och grundläggande existentiella känslan att inte vara önskad" (s. 48). Tobbe hade all anledning att känna sig oönskad, han hade en särställning i syskongruppen och mamman hade tänkt på att lämna honom i ett fosterhem, där han kunde få växa upp. Ansvariga socialsekreterare lyssnade nog inte på mammans ursprungliga skäl (hon ändrade sig så småningom). Det kan vara svårt att acceptera att en mor inte vill ha sitt barn – till och med svårt att

lyssna på vad hon säger (Killén, 1993). Dessutom sågs äldre syskons beteendeproblem allvarligare än Tobbes relationsproblem. Det kan gå på gång konstateras att relationer har en framskjuten plats i teori och ideologi men knappast i social praktik (se Andersson, 1990, 1991 a, 1995).

Tobbe i tre- till sjuårsåldern

Två år i familjehem

Vid min första uppföljande intervju med Tobbes mamma hade det gått tre månader sedan barnen flyttade till familjehem. Hennes sociala situation var miserabel, "allt har rasat" och hon saknar barnen. Om familjehemmet säger hon dock: "Det är ett djäkligt fint hem de bor i, de trivs bra. Fosterföräldrarna är döbra, jag gillar dem." Hon tycker emellertid att det känns svårt att besöka barnen, det känns som hon förlorat dem, och hon bestämmer sig för att de ska hem, "de ska ut därifrån". Egentligen syftar hon då mer på de andra barnen än på Tobbe:

– Tobbe och jag har ju inte varit så bundna vid varandra... Det var ju meningen att om vi hittade ett bra fosterhem, så skulle han komma dit (själv) och stanna där. Men sen ändrade jag mig, vi fick en döfin kontakt, så mitt förhållande till Tobbe blev väl lite annorlunda, när han var på barnhemmet. (Hon minns rörd när han första gången reste sig och ville följa med henne hem, när hon skulle gå.) Det hade han aldrig gjort förut, han hade aldrig velat följa med mig förut. Så jag ändrade mig.

Tobbes fostermamma tycker vid den här tiden att det har gått mycket lättare med Tobbe än hon hade trott. "Det är inga problem alls egentligen, jag tycker han har anpassat sig bra, han är lätt att ha att göra med." Hon beskriver honom som glad, positiv och charmig, aldrig blyg, går till vem som helst, leker bra med andra barn, äter duktigt och nästan allt, lätt att lägga. Han kan komma till henne och säga: "Jag vill bara klappa dig lite mamma". När hans biologiska mamma kommer, hejar han på henne "precis som om det var vem som helst som kom" och han frågar inte efter henne, om inte fostermamman för henne på tal. Själv tycker hon att hans mamma är lätt att prata med.

När det ett halvår senare är tid för nästa uppföljning är mamman, efter en kortare fängelsevistelse, på behandlingshem för sitt missbruk. Hon minns att hon tidigare sagt att hon inte alls ville till behandlingshem, men sedan fick hon tid att tänka efter i fängelset:

– ... och så var det väl det att jag känner att barnen betyder så mycket för mig att jag måste göra något för att få tillbaka dem. Ärligt talat vet jag inte om jag ville sluta knarka förut. Men nu vill jag det... (När vi talar om barnen har hon inte så mycket att säga om Tobbe som om de andra barnen.) Tobbe har det väl inte ändrat sig så mycket med, han har ju aldrig haft så mycket med mig att göra, men han är faktiskt mer glad för mig nu än in-

nan. (Om fosterhemmet säger hon:) Jag tycker det är skitigt och stökigt. Hemmet har blivit nerslitet sen mina ungar kom dit... Barnhemmet var bättre för barnen, där var friare tider och man kunde besöka dem mer. (När jag återför samtalet till Tobbe:) Jo, han mår bra, fostermamman verkar gullig mot honom, han går nog i hennes famn... Jag tycker han har utvecklats som vilken normal treåring som helst. Man kan inte se på honom något särskilt att han inte skulle må bra.

Tobbes fostermamma berättar vid den här tiden att barnen träffar sin mamma regelbundet varannan vecka. Från början trodde hon att det skulle bli en långtidsplacering, "men det verkar inte så nu". Tobbe blir glad när hans mamma och hennes sambo Axel kommer. "Han är positiv till Axel och vill alltid prata med honom i telefonen, för de ringer ofta nu, och han har mycket mer anknytning till Tora nu än han hade innan." Beträffande Tobbe säger hon:

– Han är charmig och har mycket lätt för att kramas och är mycket spontan. Han är väldigt förtjust i alla människor... Så han verkar inte ha tagit så illa vid sig av att skiljas från sin mamma. Jag tycker han är pigg och charmig, det är OK med allting... Det är bara det att han är väldigt till att hålla på med sin "pille" och han pratar högt om den, tar ner byxorna, tar ut den och pillar på den. Det är jobbigt när man sitter på bussen eller är borta någonstans. Det är mest det jag tycker är jobbigt med honom.

Hur Tobbe hade det under senare delen av familjehemsvistelsen får jag veta först vid nästa uppföljning (fem år efter den ursprungliga barnhemsvistelsen). Under de två år Tobbe var i fosterhem utvecklades han fint, det var det där med hans sex-lekar, annars klagade fostermamman inte, sade familjehemssekreteraren. Under det andra året i familjehemmet hade barnen hempermission varannan helg och förhållandet var bra mellan Tora och fosterfamiljen, "de klarade samarbetet rätt bra". Barnen kom hem för att Tora ville det och för att hon och Axel genomgått behandling och var "färdiga" för att ta hem barnen. Familjehemssekreteraren var väl medveten om att socialsekreteraren på socialkontoret hade velat vänta ytterligare en tid med hemgång för barnen. Med "facit i hand" menar familjehemssekreteraren att de kanske hade för bråttom, att de skulle ha stått emot mammans önskemål om att få hem alla barnen samtidigt.

Från socialkontorets sida hade man krävt en förändring i familjen under barnens familjehemsplacering, "en behandling med varaktigt resultat". Därför hade Tora och Axel efter avtjänade fängelsestraff gått in på behandlingshem för sitt narkotikamissbruk. De hade fullföljt behandlingen, fått arbete och skaffat "en stor, dyr, flott lägenhet". Barnen fick hempermissioner, som "fungerade bra" och efter två år i familjehem fick de flytta hem, även om tvångsparagrafen till en början kvarstod (LVU i hemmet).

Två år hemma

Barnen kom hem några månader innan Tobbe skulle fylla fem år. Redan efter kort tid fick man på socialkontoret veta att Axel hade återfallit i missbruk och misshandlat Tora, som ville skiljas. Samma dag som Axel flyttade upphörde samhällsvården formellt (LVU i hemmet togs bort). Tora "kollapsade" och åkte till vuxenpsykiatriska kliniken. Socialsekreteraren berättar:

– Det blev jobbigt, barnen var struliga, Tora ringde och grät, hon fick ingen fason på dem... Hon ville ha en stödfamilj och den f.d. fosterfamiljen var villig att vara stödfamilj, men vi stoppade. Tora måste själv försöka, inte ha en reservfamilj som barnpassning, när hon ville. Tora ringde ofta hit, en dag var det bra, en annan jobbigt. Klart att det var jobbigt med alla barnen.

Socialsekreteraren hade inte så mycket fortsatt information, eftersom mamman hade mest kontakt med barnhemmet (där hon hade behållit en del kontakter sedan barnens placering). Familjen flyttade till ett annat socialdistrikt och även om "ärendet" var kvar en tid på den "gamla" socialbyrån, höll man inte kontakt, "vi ville inte veta".

På barnhemmet bekräftade man att barnen kommit hem från familjehemmet, därför att situationen i hemmet var bra och "prognosen fin" och "allt talade för att det skulle gå bra". Snart kom emellertid tecken på att det inte var bra hemma. Tora behövde prata, var mycket hjälpsökande och på barnhemmet hjälpte man henne att få en ny socialsekreterare "eftersom de aldrig kommit överens" och hon fick en ny bostad och var nöjd. En dag gick Tobbes syskon till polisen med ett parti knark och sade att mamma sålde knark i lägenheten. Den gången ordnade det upp sig sedan mamman suttit ett dygn i arrest, eftersom det visade sig vara vetemjöl de fått med sig.

Under de två år barnen var hemma står det att läsa i socialakten om Toras och barnens problem med varandra, om att Axel flyttar in i familjen igen, om att mormor ringer till socialkontoret och är orolig för barnen. Det är kontakter med barnpsykiatriska kliniken och det är hembesök från socialbyrån, utan att någon är hemma. I den tjocka socialakten och i intyg från barn- och ungdomspsykiatriska kliniken (BUP) konstateras en rad missförhållanden. Daghemmet skriver på uppmaning från socialkontoret en rapport "med blandade känslor". De hoppas att något händer "som kan hjälpa Tobbe att få en dräglig och lugn uppväxt under de år han har kvar, innan han stelnar i den form, som hans miljö håller på att stöpa honom i". Det framgår att han är aggressiv, brådmogen och kräver ständig övervakning, "så att inget ska inträffa". Dock påpekar de att ibland kan "en liten kille titta fram som är jättefin... med glimten i ögat". De skriver att han ofta hämtas sent och att de ibland fått följa med honom hem och väcka mamman. Nytt omhändertagande av barnen diskuteras under några månader på socialkontoret men blir inte av förrän Tora anhölls av polisen. Tobbe och hans syskon kom akut till barnhemmet en natt - efter att (i princip) ha bott två år hemma.

Åter på barnhemmet

Barnen stannade på barnhemmet i tre månader. Personalen föreföll nu trött och uppgiven inför familjen. Det fanns dock en kvinna, som fortfarande hade ett varmt hjärta för Tobbe och uttryckte sig positivt om honom. Hon noterade bland annat att han inte tröttnade på att höra om hur det var, när han var liten (på barnhemmet). När han fick veta att han skulle tillbaka till sitt "gamla" fosterhem, blev han glad. Så en dag kom mamman och "kidnappade" barnen. Personalen uttryckte stor oro för att hon kunde göra dem illa. De var försvunna några veckor, återkom sedan till barnhemmet och Tobbe började inskolningen till det familjehem, som åter skulle bli hans. "Han verkar glad och trivs med fosterföräldrarna", står det i dagboksanteckningarna.

Det blev naturligtvis så, när jag träffade mamman (vid tiden för femårs-uppföljningen), att hon berättade en del om vad som hänt hemma, som lett fram till denna nya placering. Hon hade till en början viss kontakt med Tobbes familjehem, "jag ville ju att dom skulle vara stödfamilj, när jag fick hem barnen, men det fick jag inte". Allt var "rätt bra" när barnen kom hem, men "så fick Axel återfall" och "så hittade ungarna på allt möjligt". Hon tyckte att barnen bar en del av skulden till det nya omhändertagandet, så som de betedde sig. Under tiden de bodde på barnhemmet gick Tobbe på sitt "gamla" dagis och mamman berättar:

– Det är en unge som är full i fan, han är så slipad, så slipad... Men han vet att han kan lita på mig, jag har gömt honom undan poliserna många gånger, när han var på barnhemmet och rymde från dagis (som låg i närheten av mammans bostad). Poliserna kom varenda gång, men jag gömde honom under sängen och överallt, så de fick gå tomhänta... så vi fick fin kontakt med varandra då... så kidnappade jag dem från barnhemmet och hade dom i tre veckor, en enormt häftig tid.

Hon menar att om barnen inte blivit omhändertagna första gången (när Tobbe var nyfödd), så hade de inte blivit det andra och tredje gången heller:

– Har dom en gång varit i socialens papper, så kommer dom aldrig ur. Plus att barn, som varit i fosterhem, sällan klarar sig hela vägen igenom, utan det blir ungdomsvårdsskolor och sånt. Jag tycker mina barn har visat en tendens till att ha väldigt lätt för att halka in där... och fortfarande klingar fosterhem väldigt dåligt, så dom är i underläge.

Om att vara lyhörd för signaler

Autoerotisk aktivitet som att uppseendeväckande ofta och offentligt "hålla på med sin pille" eller onanera var förut ett tecken på att barn på barnhem hade tagit skada av "modersdeprivation" och saknade moderlig omvårdnad (Freud & Burlingham, 1973). Sedan dess har mycket förbättrats inom barnhemsvården och inställningen till barns naturliga sexualitet har ändrats (Allmänna Barnhuset, 1994). Var det därför, som man på barnhemmet konstaterade att Tobbes

onanerande var uppseendeväckande och intensivt utan att ta det som hans uttryck för "modersdeprivation"? Fostermamman nämner bara i förbigående att det är ett problem och jag frågar inte vidare. I en barnpsykiatrisk utredning nämns det att han "ofta manipulerar sitt könsorgan öppet i olika situationer". Ingen är dock lyhörd för denna signal från Tobbe. Kan den tolkas som en överlevnadsstrategi? Enligt Else Christensen (1988) är det en vanlig överlevnadsstrategi för pojkar, som upplevt mycket våld, att ta egen kontroll över konfliktfyllda eller aggressiva situationer genom att omdefiniera dem till sexuella situationer.

Tobbe var aktiv i att ta för sig av den kärlek och omsorg han erbjöds och fostermamman, som han snabbt gjorde till sin "mamma", tyckte om honom. Han var en "charmig" och glad liten kille. Vid den här tiden såg det ut som en "lyckad" familjehemsplacering. Tobbe utvecklades väl, det ansåg både mamman och fostermamman. Fostermamman tyckte att mamman var trevlig. De samarbetade så gott man kan begära. Syskonen fick behålla kontakt med varandra. Fosterföräldrarna var först inställda på långtidsplacering, men eftersom skälet till barnens placering var mammans missbruk, var det ju rimligt att barnen fick komma hem, när mamman genomgått missbruksbehandling, fått arbete och ny bostad. Det var inte mor-barn-relationen som var orsak till Tobbes placering, men nog borde den vägts in?

Det dröjde inte länge förrän barnen på olika sätt visade att de inte hade det bra hemma. Tobbes syskon tog kontakt med barnhemmet och de gick till polisen och sade att mamman sålde knark, men vetemjålet de fått med sig var inget bevis. På daghemmet hyste man allvarlig oro för Tobbes situation. Mormor ringde till socialkontoret. Barnpsykiatriska kliniken var väl insatt i problemen. Mamman var hjälpsökande och dolde inte att hon hade stora problem, så stora att hon "kollapsade" och tog sig till vuxenpsykiatriska kliniken. Problemen tycks ha tornat upp sig under närmare ett år innan barnen akut togs till barnhemmet en natt. Nog hade de olika familjemedlemmarna gett klara signaler om att de behövde hjälp och stöd? Nog var det ett misstag, som hade kunnat undvikas, att neka mamman stödfamilj? Tobbes fosterfamilj var beredd att fortsättningsvis ställa upp som kontaktfamilj, men enligt samstämmiga uppgifter ville inte socialsekreteraren ge mamman en dylik chans till gratis barnpassning. Det är mycket vanligt att kontaktfamilj för barn uppfattas som avlastning för mamman, inte som extrafamilj för barn med sviktande egen familj (Andersson, 1992; Sundell, Humlesjö & Carlsson, 1994). Misstaget var här särskilt allvarligt, eftersom det samtidigt förmenade Tobbe rätten till fortsatt kontakt med personer, som fått känslomässig betydelse för honom. Separation från fosterföräldrar, som barn fått anknytning till, har dock inte fått någon större uppmärksamhet vare sig i forskning eller i praktiskt socialt arbete. Som bland annat Fisher m.fl. (1986) påpekar, återstår mycket arbete för att förebygga sammanbrott i familjen, när barn flyttar hem från samhällsvård, och det är viktigt att socialarbetare ser familjen och andra i barnets omgivning som samarbetspartners i

det arbetet. Det är dock vanligt att socialsekreterare som "bränt ut sig" på ett "ärende" inte får adekvat hjälp för att förhindra förödande prestige-kamp samt att berörda myndighetspersoner och andra professionella brister i samarbete (jfr Killén, 1993).

Rapporten "När barnet kommer hem" (Hessle, 1985) visar att familjer, som fått hem sina barn från familjehem, upplever problem under lång tid efter hemflyttningen. Barnen förmedlar på sitt eget sätt vad de varit utsatta för genom de förändrade villkor, som flyttningen hemifrån inneburit. Föräldrarna ska återskapa sin förmåga att fungera som föräldrar i vardagen. Återföreningens påfrestningar för barn och föräldrar har inte alls uppmärksamrats lika mycket som separationens påfrestningar, trots att de ingår i samma process, konstaterar Sven Hessle. Han betonar vikten av att ha en helhetssyn på omhändertagande-processen men finner att återvändandet hem inte är en frågeställning, som förefaller särskilt angelägen för socialarbetare, som vanligen hellre lämnar familjen "i fred", vilket dock kan vara ett sätt att legitimera sin egen ångest. Peter Marsh och John Triseliotis (1993) påpekar att den dag barnet återvänder hem för att bo hemma på heltid inte markerar slutet på återföreningsprocessen utan snarare början på den mest omfattande fasen av arbetet (s. 199). Roger Bullock m.fl. (1993) fann i sin undersökning att ett gott socialt arbete var den viktigaste förutsättningen för lyckosamt återvändande hem efter familjehemsplacering (s.115). I Tobbes fall var det uppenbart att familjen lämnades utan tillräckligt stöd efter återföreningen, även om mamman var hjälpsökande. I det här fallet, som i många andra fall, går det ut över barnen när socialsekreterare inte klarar att samarbeta med föräldrarna/mamman (Andersson, 1991 a, 1995; Börjeson & Håkansson, 1990; Håkansson & Stavne, 1985), när samarbetet är "person-avhängigt", när dialogen brister, när "brukarperspektivet" inte beaktas (se Sandbæk & Tveiten, 1996).

Tobbe i skolåldern 7-12 år

I sjuårsåldern

Tobbe kom tillbaka till sitt familjehem i sjuårsåldern, strax innan han skulle börja skolan. Vårterminen i första klass var det tid för min femårsuppföljning. Jag intervjuade Tobbes mamma, som inte hade så mycket att säga om hur han hade det i familjehemmet, eftersom hon bara hade besökt honom en gång, "bara för att det inte känns bra att åka dit". De hade talat med varandra i telefonen och han hade presenterat sig med fosterföräldrarnas efternamn. Hon trodde inte han mådde så dåligt, som hon fått besked om från socialkontoret. Det är bara det, menade hon, att han saknar sina syskon, som han bara får träffa hos sin mormor ibland, eftersom han inte får komma hem och hälsa på. Hon tror också att han är besviken på sin pappa, som han fick träffa för första gången sistlidna sommar. De hade bestämt tider för fortsatt kontakt, men pap-

pan var aldrig hemma och Tobbe hade sagt: "Varför har inte jag någon riktig pappa?" På min fråga om vilka personer, som var viktiga för Tobbe, svarade mamman:

– Jag vet inte, jag tror inte Tobbe hade förstått innebörden i en sån fråga. Han lever så i nuet och så flyktigt på något sätt, så jag vet inte. Och jag har inte så mycket kontakt med honom heller, så jag tror han förtränger mig på något vis...

När fostermamman såg tillbaka på de två år, som Tobbe bodde hos dem förra gången, tyckte hon inte att det hade varit några större problem då. Nu var det problem på många fronter:

– De tendenser Tobbe har nu, hade han absolut inte då, att ingen ska bestämma över mig. Han struntar i skolan och vill inte lära sig något. Han har personlig assistent och får gå på olika aktiviteter under skoltid bara för att det ska bli lugn i klassen... Han var definitivt lättare att ha att göra med förut än han är nu. Nu är han verkligen självständig och inget i världen kan övertyga honom om att man måste hålla sig inom vissa gränser...

I skolan och på fritidshemmet gick det inte bra, han hade personlig assistent, den tredje i raden efter bara en termin. Han var väldigt aggressiv, slogs mycket och vissa barn ville inte gå till skolan, därför att de var rädda för honom. Han hade svårt att sitta stilla, "när han inte är intresserad längre far han runt i salen, kastar pennor och suddisar och är störig". Fostermamman tyckte att skolan hade försökt hjälpa honom på alla sätt, men det hade inte hjälpt. Förutom att han hade personlig assistent var skolpsykologen med honom vissa lektioner, dessutom hade de kontakt med barnpsykiatriska kliniken. Det var problem med hans beteende men inte med hans förmåga. "Han är duktig annars, han är duktig på matte och på att skriva och klarar det som vilken sjuåring som helst." Nej, fostermamman kände sig inte som mamma för honom, även om han sade mamma till henne. "Nej, han är inte särskilt knuten till mig. Min man är kanske lite mer pappafigur för honom." Hon trodde att han var glad för sin mamma, "men han är inte starkt knuten till någon, det är nästan som han inte bryr sig riktigt om var han är eller befinner sig".

Jag träffade Tobbe i familjehemmet och han var samlad och koncentrerad i intervjusituationen, men inte särskilt pratsam. Han vet inte sitt eget efternamn och han vet inte vad hans mamma heter i efternamn och han vet inte alls vad hans pappa heter. På min fråga om personer, som han tycker mycket om, svarar han: "Denna familjen tycker jag om och min familj, sen vet jag inte fler". Själv tycker han skolan är "bra" och om jag skulle fråga hans fröken, skulle hon nog säga "att jag är bråkig och sånt". På tal om kamrater, så "kommer jag snart att bli ensam för jag slåss så mycket, så dom blir rädda när jag kommer". Jo, han tycker det är "bra" att träffa sin mamma och de ska träffas "denna lördan". Han tycker fostermamman är "snäll och bra" och jag undrar vad han tror hon skulle säga om honom: "Vet inte... att jag är lite bråkig och tjatig och så." Helst

vill han likna sin mamma och sina bröder. Om han har bekymmer är han för det mesta på sitt rum, "brukar inte prata med någon".

I tolvårsåldern

När det fem år senare var tid för tioårsuppföljning, hade Tobbe bott hemma i drygt ett år - efter två på varandra följande familjehem. Tobbes mamma berättar att han hade bott i sitt "gamla" familjehem i tre år och "när dom inte ville ha honom längre flyttade han till en annan familj", där han bodde i ett år. Sedan kom han hem, eller "rymde hit". Självt satt Tora i fängelse i tre år och när hon kom ut, hade hon först ingen lägenhet utan bodde hos sin mor i flera månader. "När vi (sedan) fick detta huset skulle allt ordna sig, ett bra hus, ett bra område, men det har bara blivit tråkigheter". Hon hade inget arbete och socialbidraget var spärrat p.g.a. socialbidragsbedrägeri. Nu hade de ingen släkt att umgås med, eftersom barnens mormor var död. För Tora var det "ungarna, det är det enda". Tobbe var det bekymmer med. När tid för intervju skulle bestämmas grät mamman i telefon, hon hade stora bekymmer med Tobbe, "han bara stjälar och går på" och skolan ville inte ta emot honom och "socialen" sade bara att hon skulle vänta. Det var många telefonsamtal, innan det kunde bli någon intervju. Vid ett telefonsamtal fick vi veta att mamman och Tobbe tillsammans blivit inlagda på BUP, men redan första dagen bröt Tobbe armen och fick stanna hemma. Han ville inte tillbaka till BUP och mamman erbjöd dem att komma hem istället "men det ville de inte". Mamman är "förbannad på hela systemet". Innan Tobbe fyllt tolv år placerades han på det särskilda ungdomshemmet X-valla (§ 12-hem). Hans mamma berättar:

– Tobbe och jag har varit ifrån varandra i många år, det är inte lätt... Efter att jag jagat honom natt och dag i tre-fyra månader, med poliser och allt, då bad jag socialen att ta och sätta honom någonstans. Jag orkade inte mer... Det stod ju i tidningarna om Tobbe.. (?) Ja, det stod om råa, brutala överfall, rån, stölder och inbrott. Och han hade sagt att jag inte var hans mamma, att jag var knarkare och hora och alkoholist... Det stod att socialen agerat dåligt och då fick de fart och in med honom på X-valla... Det var bra den tiden han var där, men han skulle inte vara där så länge, för där var ju äldre killar och de lär sig så mycket... Efter X-valla skulle vi vara noga med att han började skolan. Jag föreslog skoldaghem, för jag tyckte det var värt ett försök... men inget hände... pratade med rektorn... nej, inga resurser.

Tobbe bodde hemma enligt tvångsparagraf (LVU i hemmet) både före och efter vistelsen på X-valla. Vid tiden för intervjun var det tal om X-valla igen. "Nu skiter dom i att han inte går i skolan, ingen skola vill ha honom". Familjen hade inga pengar till aktiviteter och mamman var övertygad om att det kommer att gå snett för Tobbe. "Så tar de honom och säger då: 'Vad var det vi sa'." När hon ska beskriva Tobbe, säger hon:

– Han har en vilja av stål... är en kär kille egentligen... svårt för koncentration, vill bara ut och ut hela tiden... Han är lik mig till sättet, det är mina

takter... Vår kontakt har blivit bättre sen han började få trassel. Jag har fått honom så långt att han kommer hem och berättar, när han gjort något... skulle bara önska att han tar sitt förnuft till fånga.

Tobbe berättar själv som tolvåring:

– Ibland mår jag bra och ibland mår jag dåligt (?) Jag vet inte vad som händer, men det kan hända vad som helst, jag kan få åka här ifrån och långt härifrån. (Vad önskar du ska hända?) Att vi skulle bott i ett vanligt hus och inte haft med socialen att göra och gå i skolan.

När han ska räkna upp dem han tycker mycket om, nämner han tre kompisar (som han egentligen inte får vara tillsammans med), men han nämner inga familjemedlemmar. På tilläggsfrågan, vilka han inte tycker om, svarar han: "Oh, det är för många, det finns så många, så jag kan inte komma på vem jag ska säga". (Träffar han sin pappa?) "Ja ibland, men jag vill inte träffa honom". Han träffar inte sina f.d. fosterföräldrar, "de var lite bänga" (de senaste fosterföräldrarna) och "hon ljög och var orättvis". Jo, det är väl bra att bo hos mamma, "men ibland bråkar vi". Nej, han vet inte vad mamma tänker om honom". Själv tycker han att hon är snäll, "och man får oftast som man vill". Han är mest lik "morsan", men "jag vill inte likna någon av dem (i familjen), jag vill vara mig själv".

På tal om bekymmer nämner han som exempel "när man snott grejer". Det är visserligen inte alltid han har stulit något, men så fort han går någonstans, så stannar polisen honom och tror det är han som har stulit, "så fort jag bara kommer ut, jag kan inte gå någonstans utan att bli tullad". Hans mamma tror också alltid att han har snott något. Nej, han pratar inte med någon om sina bekymmer, "jag kan väl prata med mamma, men vi brukar inte göra det". Så berättar han om hur rädd han var, när han för fem dagar sedan varit inne på SJ och tagit pengar. "Man kan springa hur fort som helst".

På tal om roliga saker, så gillar han allt om motorer och om han skulle önska sig något, så vore det att komma till en go-cart bana, som han varit på en gång tidigare. Om framtiden säger han: "Nä, det kommer väl att bli ett vanligt jobb, som att gå och städa eller så där."

Om skolan, kamraterna och det sociala nätverket

Sju- till tolvårsåldern benämns ofta mellanbarndomen, skolåldern eller, i psykoanalytiskt orienterade teorier, latensåldern. Harriet Bjerrum Nielsen och Monica Rudberg (1991) beskriver barn i denna ålder som expansiva och utåtriktade, vänder sig mot omvärlden och "tar glupskt för sig av fritidsutbudet, medan föräldrarna skjutsar fram och tillbaka. Det värsta är att inte ha något att göra, att ha tråkigt är outhärdligt, vilket omgivningen eftertryckligt blir upplyst om" (s. 147). I den här åldern blir kamratskapet viktigt, barns vänskapsförhållanden ger möjlighet till inlärandet av sociala färdigheter, ger möjlighet att evaluera sig självt genom jämförelser med andra och ger tillfälle till en upplevelse

av grupptillhörighet. Författarna redovisar också undersökningar, som visar att pojkar i den här åldern är besvärligare för läraren i skolan än vad flickor är, de beskrivs ofta som aggressiva, oroliga och trotsiga. Klasskillnaderna är större och mer iögonfallande för pojkar än för flickor, när det gäller chansen för positiv respons från läraren. "På lång sikt betyder det att arbetarpojkar som väljer bort klassoffentlighetens hierarki, kan bli skolans förlorare, men de kan bli vinnare i sina alternativa hierarkier" (s. 197).

Det framstår tydligt att Tobbe inte hade något av allt detta, inga pengar till fritidsaktiviteter och inga föräldrar som skjutsade honom, ingen skola att gå till, inga vuxna som orkade med honom och inga jämnåriga vänner - utom möjligen de få kompisar han egentligen inte fick vara med på grund av deras kriminella beteende. Skolan är en viktig plats för barn i skolåldern, inte bara för att få skolkunskaper utan också för att få kamrater och alternativa vuxna förebilder - om man inte är skolans förlorare redan i mellanstadiet (jfr Jonsson, 1973, kapitlet om skolan; Rydellius, 1996; Vinnerljung, 1998 a). Skolpsykologen skrev ett intyg om tolvåriga Tobbe, att skolans åtgärder var helt uttömda, att det inte var nog med skoldaghem. Utan skola och fritidsaktiviteter och utan släkt och stödjande nätverk, som kan utgöra skydd mot alla de riskfaktorer, som omgav Tobbe, vad har han för möjligheter? Att försöka bli vinnare i alternativa hierarkier? Visst hade det varit möjligt att bygga upp ett stödjande nätverk kring Tobbe, när det inte fanns något "naturligt" nätverk? (Jfr Klefbeck & Ogden, 1996)

Mamma är "förbannad på hela systemet". Ja, det kan man väl förstå? Tobbe är hemma, inte för att hon bett om det, utan för att samhällsvård utanför hemmet har "misslyckats" och det enda alternativet är fortsatt samhällsvård i hemmet. "LVU i hemmet" kan jämföras med det engelska begreppet "home on trial", den placeringsform som har störst risk att misslyckas (Rowe, Hundleby & Garnett, 1989). När mamman är tillräckligt desperat blir Tobbe placerad på "särskilt ungdomshem", inte för att det är bäst för Tobbe utan för att han inte är välkommen någon annanstans (jfr Levin, 1998). Från barnpsykiatriska kliniken kunde man inte arbeta i hemmet, när Tobbe inte ville vara på kliniken, men man ansåg inte heller att han borde vara på § 12-hem, när han bara var tolv år gammal. Man rekommenderade istället ett mycket kvalificerat familjehem eller behandlingshem med inbyggd skola. Det är vanligt att barnpsykiatriska kliniken lämnar bidrag till social utredning, men inte till behandling av barn inom social barnavård (Andersson, 1991 b). Kanske hade det varit möjligt att - jämte eller istället för - upprepade utredningar erbjuda Tobbe stöd- eller behandlingskontakt? Det är en risk inte bara inom barnpsykiatrin utan också inom socialtjänsten att utredningsarbete tar orimligt mycket tid från andra insatser.

Tobbe som tonåring

BUP fastställer att tolvårige Tobbe "behöver goda vuxna identifikationsobjekt i ett mycket kvalificerat familjehem eller behandlingshem med inbyggd skola". Det blir ett "särskilt ungdomshem". Under de tre följande åren finns i socialakten en årlig anteckning från skolan på E-höga om att Tobbe har stora luckor i matte, har läs- och skrivsvårigheter, är normalbegåvad, har svårt att acceptera skolans struktur. En gång är det tal om ny familjehemsplacering, men det blir inte av, det blir istället akutinläggning på sluten avdelning p.g.a. alltför intensivt missbruk. Tobbe stannar på E-höga drygt tre år (inklusive rymningstid) och det finns någon anteckning om att han förstör mycket på institutionen, att fortsatt slutenvård förordas, att han så småningom (som 13-åring) mår bättre och knyter an till både manlig och kvinnlig personal, har förmåga till ömhet och tillgivenhet, tänker mycket på sin familj och sin framtid, har svårt med kamrater, blir mobbad. Sedan kommer en rad anteckningar om rymningar, bilstölder, missbruk, polisarresteringar, återförande till E-höga. De rapporterar dels att Tobbe mår bäst när mamman inte hör av sig och dels att de vill ha bättre samarbete med mamman för att undvika rymningar.

Innan Tobbe fyllt 16 år har E-höga särskilda ungdomshem gett upp och socialförvaltningen söker efter ett nytt ungdomshem som vill ta emot Tobbe. Det blir T-berga (§ 12-hem) där är han inskriven "men är mest på rymmen". Det finns korta anteckningar i socialakten om inbrott, stölder, missbruk, en anteckning om att han även rymmer till sin biologiska far (som aldrig förut nämnts i akten). Före 16-årsdagen skriver socialsekreteraren i akten bland annat: "Tobbess hälsa allt sämre... droger har ökat... relationen till Tora är drogen - ett sätt att likna henne, upplever sig sviken och ej omtyckt av mamma." Senare antecknas då och då att han hittats av polis under rymningar, "injicerar allt", en gång svävar han mellan liv och död. Någon period vet inte socialsekreteraren var mamman är, hon har ingen fast bostad och missbrukar mycket. Efter ytterligare några turer blir Tobbe placerad på det särskilda ungdomshem, där min medarbetare träffar honom för intervju. några månader före 18-årsdagen.

Hur har din skolgång varit de senaste åren?

– Ja, jag har väl gått i skolan, men det är inte mycket som har fastnat. (Har du något avgångsbetyg?) Ja, det har jag väl, men det har jag ingen användning för, för det är dåligt betyg... jag har väl fått något betyg, men det är inget att skryta med. (Kommer du ihåg vad det var?) Nej. (Går du i skolan här?) Ja, måndagar och torsdagar? (Är det någon form av grundvux?) Nej, det är bara för att få dagarna att gå (?) Nej, kul är det väl inte, men jag har ju inget annat val.

Har du arbetat, provat på något arbete?

– Nej, jag har ju suttit inne sen jag var tolv år gammal, så jag har inte gjort det. (Har du någon dröm om vad du skulle vilja syssla med?) Ja, jag skulle vilja vara en vanlig människa och ha ett vanligt jobb.

Hur har du det med pengar?

– Vi har veckopeng här, det ska räcka till cigaretter och tandborste. (Kläder?) Det får socialen stå för. (Ni arbetar inget här?) Nej, det är förvaring. (Jag vet att du tjänat pengar på annat sätt genom åren, gör du det fortfarande?) Du menar det kriminella? Jag försöker sluta med det (Vad har du tjänat mest pengar på?) Inbrott. (Ger det mest?) Ja, det kan man väl säga.

Familjen?

– (När började du och din mamma ha kontakt igen?) När jag började knarka för två- tre år sen... då började jag riktigt på amfetamin och då blev jag... knäpp, galen. (Var det då mamma tog tag i dig?) Ja, hon satte dit mig en gång - tillsammans med socialen... Jag har varit efterlyst i sammanlagt två år, om man lägger ihop tiden... flyttar runt... men nu hittar mamma mig direkt, så nu har jag inget säkert ställe. (Hur ser er kontakt ut nu?) Bra, nu är det mer som en gnällig mamma och en busig son. (Hur är det med pappa?) Ingen aning, han är väl ute på vift... nej, jag vet inte var han är... ja, han knarkar. (Mormor är död, är det någon annan i släkten, som du har kontakt med?) Nej.

Kontakten med socialtjänsten?

– Socialen är väl bra, men vissa är inte bra. (Vad har dom gjort för fel med dig?) Satt mig på institution... på X-valla, där satt jag i åtta månader, jag var yngst bland alla kriminella. I den åldern vill man bara lära sig. (Är det socialens fel att du hamnade där?) Nej, man kan inte se det så heller, då skyller man ifrån sig. (Vad skulle du fått för möjligheter istället?) Det har jag ingen aning om det heller. (Varit kvar hos mamma?) Det hade inte heller varit rätt. (Vad minns du från dina olika familjehem?) Att det var stökigt bara... Nej, det var ingen av dem som betydde något för mig. (Vad tänker du kring alla fosterföräldrar, institutioner och socialarbetare du mött genom åren?) Efter X-valla så slutade jag bry mig. (?) Ja, typ tog dagen som den kom. (Är det så att för att överleva så måste man ta dagen som den kommer?) Det är inte alls så, som du får det att låta nu. Det är inte så farligt på institution, man vänjer sig efter ett tag. Det är väl det enda som är dåligt - för man ska inte vänja sig, det är inte meningen. (Känner du att du är s.k. institutionaliserad?) Nej, men det är vad dom berättar, här och även på andra institutioner, att jag är så rutinerad.

Bekymmer?

Det ingick i intervjun en rad frågor om bekymmer av olika slag. Tobbe kunde inte komma på något han klarat bra genom åren, det mesta hade han klarat dåligt. Från han var liten minns han "att man fick klara sig själv, man fick uppfostra sig själv". Nervös är han ibland "när det är dags att byta ställen, mot slu-

tet”. På tal om mobbning minns han särskilt sin första ungdomsinstitution, där han var yngst av alla, bara tolv år “hade inget att säga till om”. Jo, slagits har han gjort mycket och stulit likaså, men att han “sitter här” beror mest på att “det är ju ingen annan som klarar av mig”. Vad gäller narkotika har han testat det mesta, “men jag fastnade för amfetamin”. Ganska många gånger har han blivit tagen av polisen och han har blivit åtalad, men det har bara blivit rättegång två gånger och då blev påföljden att “socialen tog hand om mig”. Frågor om fritid, intressen, vänner ställdes mot slutet av intervjun för att, som vi trodde, avleda samtalet till mindre känslomässigt laddade ämnen. Men att sitta på institution “är fritid hela tiden” och med vänner är det “mörkt”. På frågan om han känner sig ensam:

– Jag känner mig undanskuffad. Jag försöker gå framåt men vinden drar mig bakåt. (Vem är vinden?) Socialen och jag själv. (Du känner dig undanskuffad?) Ja, jag får ju inte höra till någonting. Jag vill också vara någonstans.

Vad vill du säga om din barndom?

– Ja, den är rent åt helvete (Vad tänker du då på?) Jo, den har varit för djävlig. Jag visste inte när jag var liten att den var för djävlig, det tyckte jag inte heller, men idag förstå jag att den har varit det. (Vad har varit för djävligt?) Det är min mamma, som har knarkat som fan. (Tänker du att det är därför som du knarkar?) Ja, mamma ledde mig in på den vägen, som delvis gjorde att jag började på den banan, så hjälpte socialen ganska mycket till att jag blev som jag blev, tycker jag också, och delvis jag själv också.

Vad vill du säga om dig själv idag?

– Jag går upp på morgonen och går och lägger mig på kvällen. (Vad händer där emellan?) Ingenting. (Vad gör ni här?) Röker cigaretter och spelar pingis och kollar på TV. (Ges det möjlighet till samtal med personalen?) Jo, det är den bästa personal jag nånsin har träffat. Dom håller inte på att fjanta sig som alla andra gör. Det där med vård, det är bara skitsnack, det där med behandling är bara skitsnack). Dom (här) sätter klara gränser. (?) Det är inte så många regler men dom regler dom har håller dom hårt på. (Vad är det för regler?) Gå upp, bädda sängen, lägga sig kl 23. (Vad händer om du inte gör det?) Skiter man i det ett par dagar hamnar man på isoleringen. (Har du suttit där?) Ja, sammanlagt en vecka under min tid här.

Framtiden?

– Dom (socialen) säger att nu efter 18 år skiter dom i mig. Så nästa steg är kriminalvården. (Hur känns det?) Jag vet att dom skiter i mig, men jag skiter inte i mig själv. Det finns väl andra som kan hjälpa mig. (Är du orolig för framtiden?) Jag vet inte om jag kan hålla mig från droger och kriminalitet så länge, så jag hinner känna hur den känns.

Diskussion om barndomen

Tobbes exempel är inte representativt för alla barn i den undersökningsgrupp, som han ingår i. Det var "bara" cirka en fjärdedel av barnen i gruppen, som i tonåren hade allvarliga beteendeproblem, kriminalitet och missbruk. Det sociala arvet är långt ifrån "obönhörligt" (Vinnerljung, 1998 b). Flera av barnens föräldrar skulle säkert känna igen sig i den modell för föräldraskapets genes, som Sven Hessle (1988) skisserar vad gäller ackumulerade risker: ej önskad i barndomen, utdefinierad i skolåldern, ej insläppt i arbetslivet, utan godtagbara förebilder i föräldraskapet och social desintegration, när barnen kommer i skolåldern. Några barn i gruppen kan befaras vara på väg att själva ge upp inför dessa ackumulerade risker - om de inte får hjälp och stöd att ta sig ur missförhållanden. I varje rapport från den sociala barnavårdens område finns det några barn, som har det som Tobbe. För dem som känner igen sin historia vill jag dock påpeka att Tobbes "öde" ännu inte är avgjort. Han är bara 18 år och det finns fortfarande hopp om att det ska ordna sig bra för honom - och andra i hans situation. Det finns de som lyckosamt tar sig ur en massivt svår barndom (Claezon, 1996). Men varför ska Tobbe och andra i hans situation träda in i vuxenlivet så ensamma och så illa rustade, när de varit i samhällets vård under så stor del av sin barndom? (Jfr Levin, 1998.) Det är inte alltid lätt att veta vad som är bäst att göra, när man som socialarbetare står inför svåra situationer, men värdet av självreflektion i socialt arbete understryks.

Ofta kritiserar att social barnavård är alltför individ- och familjeinriktad och bortser från det omgivande samhällets del i familjers problem och barns utsatthet. Tobbes mamma var en av de ensamstående, lågutbildade mammar, beroende av socialbidrag och i avsaknad av stödjande socialt nätverk, som är kraftigt överrepresenterade i social barnavård. Fattighetsproblem undervärderas och föräldrarnas individuella brister övervärderas (Egelund, 1997; Eidhem, Ericsson & Larsen, 1997; Gambrill & Stein, 1994; Swift, 1995). Det sociala arbetets historiska arv och den byråkratiska strukturen bidrar till att hindra möten mellan socialarbetare och klient, möten som ger förutsättningar för att en relation ska kunna uppstå och förändring åstadkommas (Denvall m.fl., 1999). Det är angeläget att reflektera både över innehållet i relationen mellan socialarbetare och klient (brukare) och på det sammanhang vari det sociala arbetet utövas (content - context), där värderingar, kunskaper och färdigheter är oskiljaktigt relaterade (Banks, 1995).

Det var i Tobbes fall - som i många andra fall - inte okunskap om barnets situation, som var anledning till bristfälliga insatser för att värna om barnets utveckling och välbefinnande. Det hade varit många utredningar genom åren. Socialtjänsten hade utrett och barn- och ungdomspsykiatri hade vid flera tillfällen varit behjälplig med intyg och rekommendationer om lämpliga åtgärder. Är det så att utredningsarbete bär på "handlingsinskränkande traditioner" och omöjliggör "ett vettigt socialt arbete", som Rut Wächter (1998) menar? (Jfr

Hill & Aldgate, 1996, "the need for a shift in approach from investigation to family support".) Eller är det så att socialarbetare vanligen undviker psykologisk inlevelse och relationsskapande och håller sig till de yttre sociala villkoren, inte ser hur psykologiska frågor är inflettade i sociala komplikationer, som Bengt Börjeson (1984) förmodar? Eller är det så att man inom social barnvård inte ser barnen i sin upptagenhet av föräldrars/mammors brister? (Jfr Egelund, 1997.) "Utredandet och det försvunna barnet har engagerat många häpnadsväckande forskare", konstaterar Sune Sunesson (1997).

Under mer än två tredjedelar av sin barndom kom Tobbe att omfattas av samhällsvård - varav drygt sex år institutionsvård och sex år i familjehemsvård. Den uttalade meningen är att samhällsvård ska vara till barnets bästa. Frågan har ställts i vad mån man kan ställa samma krav på samhällsvård som på den vård, omsorg och fostran, som krävs av en "tillräckligt" god förälder? När Tobbe var liten omfattades han av 1980-talets moderna barnhemsvård. Vad som sker inom barnhemsvården finns det inte så mycket forskning om i vårt land, även om vi vet att den har blivit kortare och i större utsträckning än förut inkluderar barnens föräldrar (Andersson, G., 1984; Andersson, M., 1996; Sallnäs, 1995). Tobbe kom under sammanlagt sex år att omfattas av familjehemsvård, en vård som enligt olika forskningsrapporter ofta misslyckas med att leva upp till intentionerna att ge barn nya förutsättningar för ett gott liv (Cederström, 1990; Lindén, 1998; Vinnerljung, 1996 a, b). Det är inte ovanligt med oplanerade avbrott eller att familjehem "spricker" (SoS-rapport 1995:9).

Som framgått var Tobbe också under flera år på 1990-talet en av de cirka 1000 unga, som årligen vårdas på särskilda ungdomshem (SoS-rapport 1998:5). "Den här gruppen är svår att behandla", står det i inledningen till boken *Vård av ungdomar med sociala problem* (Armeliuss et al, 1996, s.13). Claes Levin (1998) fann i sin uppföljning av ungdomar, som varit intagna på ett särskilt ungdomshem, att "grovt räknat" nästan åttio procent hade begått brott efter vistelsen. Själv säger Tobbe att behandling på de ungdomshem, som han varit på, "bara är skitsnack". Det kan kanske forskare hålla med om: "Utfallsproblemen och glappet mellan retorik och praktik har varit kända lika länge som anstalterna funnits" (Levin, Sunesson & Swärd, 1998, s. 185).

Vi kan fundera över vad som hade kunnat göras annorlunda vid olika tidpunkter i Tobbes liv för att bättre värna om "barnets bästa". Man kan till exempel förundra sig över att det i Tobbes - och i många andra barns - fall ofta konstateras att det finns uppenbara brister i mor-barn-relationen utan att det följs av någon insats för att förbättra relationen. Den tidiga mor-barn-relationen påverkar i hög grad barnens framtid, även om de flyttar till familjehem, det har inte minst Anita Cederström (1990) och Gunilla Lindén (1998) visat. De har undersökt fosterbarnen i det s.k. Barn i kris-projektet, 4-12-åringarna respektive 13-16-åringarna och följt upp dem två år efter placeringen. Båda har urskilt en grupp barn som tidigt avisats av sin mamma. Barnen kännetecknas av ett desperat sökande efter att hitta vägar att bli älskade och

sedda, att på något sätt försöka ersätta den brist på moderlig omvårdnad, som de har erfarit. De upprepar sitt tidigare förhållningssätt till föräldrarna i relationen till fosterföräldrarna, som i sin tur riskerar att upprepa föräldrarnas förhållningssätt - genom att inte orka med barnen känslomässigt och stöta bort dem (Cederström, 1990). De avvisade (rejekterade) tonåringarna, som omhändertagits på grund av eget beteende, "rymde planlöst" eller blev "utkastade" från fosterhemmet till en fortfarande destruktiv situation i den egna familjen (Lindén, 1998). Båda forskarna betonar vikten av kvalificerat stöd och terapeutisk hjälp för att bryta onda cirklar.

Samtidigt måste vi ta till oss den kritik, som riktas mot att den tidiga mor-barn-relationen överbetonas och andra familjerelationer undervärderas (Rutter & Rutter, 1993; Schaffer, 1995). När Tobbe säger att det delvis är han själv, delvis hans mamma och delvis "socialen" som bidragit till att det blivit som det blivit är han inte ensam om att bortse från sin pappa, även om en frånvarande pappa kan vara nog så betydelsefull. Hur kunde vi i alla år bortse från hans pappa? Fäder är uppseendeväckande frånvarande i social barnavård (Greif & Bailey, 1990; Kristinsdóttir, 1991; Linderot & Vinnerljung, 1994), som framför allt ses som en kvinnofråga (Farmer & Owen, 1998; Hutchison, 1992; Smith, 1991). Tobbe hade också syskon, som han hade ett splittrat och ibland destruktivt förhållande till, men arbete med syskonrelationer försummas alltför ofta i social barnavård (Kosonen, 1996).

Vikten av ett stödjande nätverk kan inte nog betonas, särskilt för barn i utsatta positioner. Om det inte finns något naturligt nätverk av släktingar och vänner, kan socialtjänsten bidra med att engagera stödpersoner eller en kontaktfamilj, en extra familj, som kan finnas till hands, när den egna familjen sviktar (Andersson, 1992). Hur kunde de fosterföräldrar, som haft hand om honom i två år, nekas bli hans kontaktfamilj efter det att han flyttat hem? De hade kunnat vara en skyddande faktor och därmed bidra till att göra Tobbe mindre sårbar och öka hans motståndskraft mot alla de riskfaktorer han utsattes för (se t.ex. Claezon, 1996; Ogden, 1991; Rutter, 1990; Sundelin Wahlsten, 1991; Werner & Smith, 1992). Det finns många röster som talar för att fosterföräldrar eller f.d. fosterföräldrar på allvar bör räknas in i den utvidgade familjen, liksom andra närstående personer, som kan vara nog så viktiga för barnet i ett livslöppsperspektiv. I socialt arbete med barn är det viktigt både att ta till sig kunskap om betydelsen av den tidiga mor-barn-relationen och andra tidiga barndomserfarenheter och att ta till sig kunskap om barns återhämtningsförmåga efter svåra upplevelser om förutsättningar ges. Till dessa förutsättningar hör ett utvidgat familjebegrepp, kontinuitet i nära relationer och ett stödjande socialt nätverk - sett i ett livslöppsperspektiv.

Socialtjänsten har inte ensam ansvaret för utsatta barn eller barn som far illa, de tillhör också de verksamheters ansvar, som riktar sig till alla barn och familjer, till exempel barnavårdscentraler, förskola och skola. Därifrån rapporteras ofta att personal oroar sig för barn, men (alltför) sällan anmäler det till

socialtjänsten och/eller är missnöjd med samarbetet med socialtjänsten (Lundén, Broberg & Borres, 1998; Lagerberg, 1998; Sundell & Colbiörnsen, 1996; Sundell & Flodin, 1994). Hur långt sträcker sig den egna verksamhetens ansvar? Om barnavårdscentralens personal träffade Tobbe under de två första åren av hans liv? Om hans mamma hade regelbundna samtal med psykolog inom barnhälsovården? Om han var på dagis under de två år han bodde hemma som fem-sexåring? Om olika skolor, lärare och personliga assistenter hann lära känna honom under de fem-sex år han fick gå i vanlig grundskola (jfr Andersson, 1999)? Förskola och skola är viktiga närmiljöer för barn. Det vanligaste tycks vara att dessa verksamheter arbetar var och en för sig så långt de finner det rimligt, sedan anmäler de till socialtjänsten (SoS-rapport 1998:4). Därefter är det socialtjänstens ansvar. Det hjälper inte att samarbete efterlyses från alla parter, det tycks inte bli av. I Viveka Sundelin Wahlstens (1997) uppföljning av barn, som ingick i hennes doktorsavhandling (1991), går hon noggrant igenom deras möte med samhällets resurser. Hon konstaterar bland annat: "Samarbete mellan alla dem som på ett eller annat sätt är engagerade i familjerna och oroar sig för barnens utveckling förekommer nästan inte alls" (s. 165). Där inkluderas också barn- och ungdomspsykiatri (BUP) eller den psykiska barn- och ungdomsvården (PBU), som enligt författaren inte tror sig om att kunna hjälpa (förändra) resurssvaga och omotiverade familjer och därför avstår från att hjälpa det enskilda barnet (jfr Sundelin, 1997; SOU 1997:8).

Sett ur ett vuxenperspektiv var inte bristen på personkontinuitet i relationen socialsekreterare-klient eller i andra myndighetsrelationer uppseendeväckande i Tobbes fall, tvärtom. Det var förhållandevis hög grad av personkontinuitet i myndighetskontakter, sett ur mammans synvinkel. Sett ur barnets synvinkel, med barnets annorlunda tids- och rumsuppfattning och annorlunda förståelse för sammanhangen, är dock bristen på kontinuitet påfallande. Tobbe fick erfara ett stort mått av instabilitet i vård och omsorg och uppseendeväckande brist på varaktighet i många relationer. Kontinuitet under hela barndomen, åtminstone i några relationer, och någon som lyssnar på barnet, inte bara på de vuxna runt omkring, är det inte en minimum-rättighet för barn, som omfattas av socialt arbete? Barn börjar tas på större allvar som aktiva subjekt och egna personer och de börjar få större möjlighet att själva komma till tals, istället för att enbart vara föremål för vuxnas bedömningar och åtgärder (Andersson, 1998 a,b; Andersson et al, 1996; Backe-Hansen & Havik, 1997; Butler & Williamson, 1994; Hagbard & Esping, 1992). Med förändringarna i Socialtjänstlagen (SFS 1997) understryks "barnets bästa" och att barnets inställning ska klarläggas och större hänsyn tas till barnets vilja. Det är en angelägen uppmaning till socialarbetare att öka sin förmåga att se också ur barns synpunkt och våga tala med barn om svåra frågor (Øvreide, 1998).

Socialt arbete bedrivs på olika nivåer, till exempel på samhällsnivå, organisations- och områdesnivå samt på individ- och familjenivå. "När åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver" står det i Soci-

altjänstlagens portalparagraf (SFS 1997:313). För att ge detta en innebörd krävs både kunskaper, dialog och självreflektion. Vilka barn och ungdomar som uppfattas vara socialt utsatta och därmed bör omfattas av social barnavård växlar från tid till annan och från land till land. Genom sitt ansvar för barn, som befinner sig i riskfyllda situationer eller har uttalade problem, måste social barnavård förhålla sig till värderingar om vad som är "normalt" eller kan betraktas som minimikrav för normal uppväxt. I de flesta länder förekommer en diskussion om var gränsen ska gå mellan familjens och samhällets ansvar för barn, hur balansen ska se ut mellan familjestöd och barnskydd (hjälp - kontroll) och hur hög tröskeln ska vara för samhällets (statens/kommunens) övertagande av vården. Utifrån Frank Furstenbergers (1997) resonemang kan social barnavård definieras som statens (kommunens) övertagande av uppgifter, som normalt handhas av eller tillskrivs familjen. När innebörden i "normalt" ändras, så ändras också vad som omfattas av social barnavård. Även om omfattningen av social barnavård, dess organisering och innehåll, ser olika ut i olika länder, finns det en alltmer uttalad strävan i riktning mot att i högre grad involvera barnen, samarbeta med familjen, öka hjälp och stöd och minska kontroll och tvång. När det inte blir så, när barn kommer i kläm i sprickan mellan ideologi och social praktik och far illa i den sociala barnavården, då krävs reflektion och tid att tänka: Hur kunde det bli så fel?

Tobbe som vuxen

I det föregående har Tobbes barndomsår presenterats. Här följer inblick i Tobbes svar på frågor om de följande vuxenåren, fram till 36 års ålder. Det är lättare att dela in barndomen än att dela in vuxenåren i olika faser och här görs min indelning utifrån att Tobbe intervjuades när han var 22, 27 och 36 år. Som framgått ovan har tidigare olika informationskällor använts i detta longitudinella forskningsprojekt, men efter det att barnen blev vuxna inhämtades bara information från dem själva genom intervjuer och självskattningsformulär. Det som här följer utgår från Tobbes berättelse eller svar på intervjuarens frågor i den mån han förmår förmedla sina erfarenheter, upplevelser och minnen – även om de är smärtsamma. Självskattningsformulär med ett stort antal skriftliga frågor var inget för honom. Det är uppenbart att hans medverkan i de tre uppföljningsomgångarna i vuxen ålder underlättats av att det är samma intervjuare som tidigare.

Det var ett tidigare beslut att avsluta det longitudinella projektet efter den sjunde uppföljningsomgången, då de unga vuxna var i 25–30-årsåldern. Det hann gå ett antal år innan det beslutet ändrades. Därför genomförs den åttonde och sista uppföljningsstudien nio år senare, då undersökningsgruppen är i åldern 34–39 år. Vi tror att det var ett bra beslut att göra ytterligare en uppföljningsstudie, eftersom övergången till vuxenlivet tar längre tid än förut. Det är väl känt att det kan dröja till trettioårsåldern att etablera sig i vuxenlivet, skaffa eget boende, avsluta sin utbildning, få ett arbete, finna en partner att bilda familj tillsammans med etc.

Inför att jag nu fortsätter skriva om Tobbe finns det anledning att åter göra en rad etiska överväganden.³ Ingen utomstående ska kunna identifiera Tobbe som person men samtidigt ska han kunna känna igen sin egen berättelse. Utifrån mina tidigare erfarenheter är det sannolikt att flera tror sig känna igen Tobbe men associerar till helt andra personer, eftersom det inte är en unik berättelse från social barnvård. Det är ett viktigt bidrag från Tobbe, att han delar med sig av sina erfarenheter, inte främst till dem som känner igen sig utan till dem som i sin yrkesverksamhet kommer i kontakt med andra, som delar Tobbes bakgrund och erfarenheter. Det är min förhoppning att Tobbes ”fall” kan bidra till reflektion inom olika utbildningar och yrkesverksamheter, som har att bistå barn och vuxna i utsatta positioner.

Till de teoretiska perspektiv som tidigare varit till hjälp i förståelsen, det vill säga anknytningsteori och utvecklingspsykopatologi, har efter hand lagts andra teoretiska perspektiv. Urie Bronfenbrenners utvecklingsekologi (se översikt Andersson 2013 a) är en hjälp i förståelsen för betydelsen av interaktioner

³ Den åttonde uppföljningsstudien är godkänd av etikprövningsnämnden i Lund, Dnr 2015/144.

på övergripande nivåer, inte minst för barn med erfarenhet av samhällsvård (se t.ex. Farineau 2015). Även om utvecklingsekologi kan användas även för vuxnas livslopp var utgångspunkten barnet i utveckling i sin kontext. Jag har kompletterat med inslag från livsloppsteori, ett teoretiskt perspektiv med utgångspunkt i vuxen ålder, även om barndomserfarenheter tillskrivs betydelse (se t.ex. Elder 1996). Här fortsätter jag på den redan inslagna vägen att först presentera information från Tobbe och sedan ange något teoretiskt perspektiv på Tobbes livslopp.

Inträdet i vuxenlivet

Intervju med Tobbe i 22-årsåldern

Det blev som Tobbe sade vid det närmast föregående intervjutillfället, ”nästa steg är kriminalvården”. Tobbe hade ännu inte fyllt 22 år, när intervjuaren mötte honom i fängelsets besöksrum. Det var hans fjärde kriminalvårdsanstalt efter 18-årsåldern. Han ville inte att bandspelare skulle användas och intervjuaren för istället anteckningar. I den mån intervjuaren inte skriver ner direkta citat från Tobbe är det hennes anteckningar jag återger. Hon kommenterar efteråt i sina anteckningar om intervjusituationen att Tobbe var mycket samlad, ”gör allt för att kontrollera sig och hålla ihop”. Hon var försiktig med sina frågor och ville inte pressa honom. Han lämnade inte så mycket ifrån sig, skriver hon, men:

Det han sa kändes väldigt ärligt. Han försökte inte göra sitt liv bättre än det varit. Han undanhöll säkert väldigt mycket för mig, både känslor och tankar. Han sade vid ett tillfälle att ”jag har inga känslor, jag har bara bilder”. När jag frågade hur de bilderna ser ut, sa han: ”Det kan jag inte berätta, det kan jag inte prata om, men känslor det har jag inga.” Samtidigt säger han att ”jag vet att jag inte kan springa ifrån mina känslor, men jag orkar inte tänka på dem, jag måste se framåt nu”. Det återkommer han ofta till, att han måste se framåt.

När samtalet kommer in på hur det var för fem år sedan, när de träffades förra gången, framgår det att Tobbe haft en egen lägenhet en kort tid efter det att han fyllt 18 år, ”men det gick inte”. Sedan dess har han sin fasta adress hos sin mamma. Tobbe berättar bara delvis om anledningen till sitt nuvarande fängelsestraff, han berättar om grova stölder, ”men mer vill jag inte berätta för det skäms jag för”. Under en tidigare anstaltsvistelse har han genomgått en yrkeskurs och efter snart förestående ”muck” från nuvarande anstalt ska han bo i ett gruppboende. Antingen ska han därifrån komplettera grundskolebetygen eller börja på en arbetsinriktad behandlingsverksamhet. Den senare hade först sagt nej till honom, men nu hade han ett val ”så nu vet jag inte vilket jag ska välja”. Han har allvarliga tankar om att förändra sitt liv:

Jag har bestämt mig att nu måste jag göra något åt mitt liv. Jag har en gång tidigare varit på väg att bli stadgad, men det går bra så länge jag sitter eller är häktad. Om jag sitter i fängelse eller är häktad så bestämmer jag mig för att nu ska jag göra någonting bra av mitt liv, men så kommer jag ut och så försvinner det igen och så händer det något annat.

När de i samtalet kommer in på hans familj och frågan om vilka han räknar som sin familj, så är det mamma och bröderna. Särskilt är det en av bröderna som han har nära kontakt med och som han beundrar för att han har klarat att "ordnat upp sitt liv", har slutat att missbruka och "försöker få mig att göra det samma". Mamma "har alltid funnits där". Visst kan han prata med henne, men det har han inte gjort så mycket nu under fängelsetiden. Sin pappa har han ingen kontakt, kan inte minnas när han pratade med honom sist. Någon annan vuxen som har betytt något för honom de senaste åren har han inte. Fosterföräldrarna i det första familjehemmet har han haft en del kontakt med genom åren "fast nu är det ett par år sedan sist". Det var där han trivdes, säger han, och tänker att "hade jag fått vara kvar där så kanske jag inte hade suttit här nu". Men han minns hur "djävlig" han var när han var liten, jagade barnen i skolan med tennissack och slogs mycket. "Jag var en djävla unge" säger han. Intervjuaren skriver i tillägg: "Han lägger mycket skuld på sig själv."

I samband med tillbakablick på barndomen minns han sin socialsekreterare (som han haft länge): "Jag tyckte djävligt illa om henne... Men den dagen jag blev 18 och hon släppte mig så... ok, nu skiter jag i henne, nu tänker jag inte på det mer, bryr mig inte." Tobbe kunde minnas en kontakt han haft på en ungdomsinstitution, ett positivt minne av en man i personalgruppen, som förmodligen "ville att jag skulle ha det bra" och som förstod att det var viktigt för honom att få ha kvar kontakt med sin familj, "han sa det till mig i alla fall". Hur mycket han sen kunde påverka, vet inte Tobbe. Men han återkommer till att särskilt en broder är viktig för honom, "det viktiga för mig nu är att hålla kontakt med honom och försöka bli som han".

Intervjuaren frågar vid ett tillfälle om han funderat över vad det är som har gjort att det har blivit så här, att han hamnat där han är idag. Jag citerar intervjuarens anteckning om Tobbes svar:

Ja, säger han, ja, det var ju inte bara mammas fel, men det är ju uppväxten och det är jag själv, jag har alltid varit en buse. Sen är det väl lite samhället, säger han, att dom låste in mig. Det tycker han är det hemskaste som han tänker på, när han någon gång tänker tillbaka. Men tillägger: "Jag tänker inte mycket bakåt, jag tänker bara framåt nu... Men det som känns jobbigt det är att dom låste in mig på /ungdomsinstitutionen/, det var som ett sinnessjukhus – och då var jag bara 13 år. Och då skilde dom mig från resten av familjen." Det pratar han mer om, att först var vi tillsammans (bröderna) och sen kom vi i olika familjehem och sen kom vi tillsammans igen (hemma) och sen skilde dom på oss igen. Det har inte känts bra, "hade jag bara fått lov att vara med mina syskon mer, så kanske det hade ordnat sig".

Tobbe har inga tankar om hur man skulle ha hjälpt honom på något annat sätt, längre tillbaka i tiden. Han vill bara säga att han tycker det är viktigt att de som jobbar med barn ”ska känna för det och tycka det är roligt att prata med barn, annars kan det vara så (dvs. annars kan de låta bli, *mitt förtydligande*). Han konstaterar att han inte har haft någon bra barndom, ”men man kan inte heller skylla allt på mamma”. Han återkommer till att det är han själv som varit ”djävlig”. Han vill inte prata mer om hur han har haft det. Själv tänker han inte på det. ”Jag tänker bara framåt” är något som han upprepar.

Tobbe återkommer till att varje gång han sitter inne (på anstalt), ”så försöker jag ordna upp mitt liv, men det funkar inte”. Han har använt mycket droger, ”det har varit benso, alltså tabletter, och amfetamin, dagligen, har provat heroin men inte fastnat för det.” Någon behandling för sitt drogmissbruk har han inte fått. ”Jag fick det när jag var väldigt ung, men drogbehandling det är ingenting för mig nu.” Intervjuaren tolkar hans fortsatta svar som att han fortsätter missbruket i fängelset. Avslutningsvis skriver hon:

Jag frågar honom också om han känner någon rädsla eller oro för att bli fri efter så här lång tid. Nej, säger han, det har jag varit med om tidigare, det är inget. Jag hoppas bara att det går bra denna gång. Jag vill gärna, men jag vet också hur svårt det är, när jag väl är där ute.

Om att lämna den sociala barnvården

Nu när Tobbe har blivit vuxen och lämnat den sociala barnvården är det enbart hans egna utsagor, som är informationskällan. Även utan kompletterande information är det lätt att konstatera att hans övergång från barn till vuxen var en bedrövlig erfarenhet. Det var bara en kort tid som han fick känna på ett självständigt vuxenliv i den meningen att han hade en tid i s.k. frihet och en egen lägenhet, innan kriminalvården tog över. Under sitt inträde i vuxenlivet var han utlämnad till sitt kriminella kamratnätverk och till vård på flera olika anstalter i relativt tät följd samt hade ett pågående narkotikamissbruk.

Anknytningsteori bidrar till förståelse för hur otrygga relationer till föräldrar och andra närstående (significant others) inte bara har betydelse för det lilla barnets utveckling utan fortsätter att ha betydelse för senare relationsutveckling (se t.ex. Howe, 2011). Det är ett teoretiskt perspektiv som jag haft med mig i detta longitudinella forskningsprojekt (se Andersson, 1984, 2009). Därtill har utvecklingspsykopatologi bidragit med teoretisk förståelse. Otrygga relationer är en av flera riskfaktorer i denna teori med sina bärande begrepp riskfaktorer, skyddsfaktorer och resiliens (återhämtningsförmåga, motståndskraft). Utvecklingspsykopatologins bidrag är att fördjupa sig i utveckling under riskfyllda, sårbara, utsatta förhållanden och försöka förstå variation, individuella skillnader och förändring över tid i ett komplext samspel mellan person och omgivning (se Andersson, 2008 a). Ur dessa perspektiv hade Tobbe ett svårt utgångsläge vid inträdet i vuxenlivet. Det är inte tal om enstaka eller övergående riskfaktorer utan om den kumulativa effekten av de flesta i forskningslitteraturen an-

givna riskfaktorer, därtill bestående, såväl i hans närmiljöer som i hans vidgade sociala sammanhang. Tobbe får utgöra exempel på personer som i sin utsatthet har föga hjälp av motverkande skyddsfaktorer i familj, skola, nätverk eller i de utvidgade sociala sammanhang, där de befinner sig. Han ingår i ett longitudinellt forskningsprojekt som följer en från början tämligen homogen grupp av utsatta små barn över tid, in i vuxen ålder. I deras vuxenliv finns stor variation (Andersson, 2008 a, b). Tobbes exempel är inte representativt för barn, som tidigt omfattas av samhällsvård, men det är heller inte unikt. Han är en av alla dem som det gått illa, för enligt ett stort antal forskningsrapporter.

Det har på senare år tillkommit en hel del forskning om hur det går för barn som lämnar samhällsvården (leaving care) på grund av att de blivit vuxna (aging out of care). Internationell forskning har visat att de (care leavers) löper större risk än andra i deras ålder att hamna i socialt utanförskap och hemlöshet, att ha lägre utbildning och högre nivåer av arbetslöshet, lagöverträdelser och psykisk ohälsa. Avgörande är i vad mån de unga vuxna har stöd, när de lämnar vården, stöd från sin fosterfamilj eller andra vuxna utanför familjen, eftersom den biologiska familjen sällan finns där som stöd (se Bullock m.fl., 2006; Courtney m.fl., 2001; Fowler, Toro & Miles, 2011; Hiles m.fl., 2013; Stein, 2006) Internationell forskning är inte alltid jämförbar med Tobbes fall, eftersom den sociala barnavården (child welfare) i de flesta andra länder långt tidigare lämnar över tonåringar till kriminalvården, om deras brottsregister motsvarar Tobbes. Studier till exempel från USA visar emellertid att även om fosterhemsplaceringen motiveras av missförhållanden i hemmet och inte av eget antisocialt beteende är övergången till vuxenlivet en sårbar tid för kriminalitet. I en studie av övergången mellan fosterhemsvård och självständigt liv, det vill säga mellan 17-18 års ålder och 24 års ålder, fick inte mindre än 46 procent av de f.d. fosterbarnen erfara minst en arrestering (Cusick, Havlicek & Courtney, 2012). Även där betonas vikten av sociala band men inte bara till föräldrar eller föräldraersättare utan även institutionellt stöd från skola, arbetsliv och fritidsmiljö.

Vikten av stödjande relationer i övergången från social barnavård till självständigt vuxenliv betonas i all forskning, men hur denna övergång ser ut finns det mer internationell än svensk forskning om. Ingrid Höjer och Yvonne Sjöblom (2010, 2014) tillhör de svenska forskare, som studerat hur unga vuxna själva uppfattar övergången. Flera av de intervjuade unga vuxna uttryckte oro för hur de skall planera och klara sin ekonomi, flytta och inrätta sig i eget boende, fylla i blanketter och besvara brev från myndigheter etc. Kontakten med föräldrar var oregelbunden och komplicerad och de uttryckte rädsla för att bli isolerade, ensamma och utan känslomässigt och praktiskt stöd. Det finns ett glapp mellan de unga vuxnas behov av stöd och det stöd de faktiskt får efter att ha lämnat vården, även om ett tillägg i Socialtjänstlagen år 2008 visar en begynnande medvetenhet om betydelsen av att väl planera vårdens avslutning och övergången till ett självständigt vuxenliv. En anledning till att det svenska stö-

det i övergången är mindre utvecklat än det brittiska kan vara tilltron till att det svenska välfärdssystemet är tillräckligt, även för dem som lämnar den sociala barnavården. En annan anledning, enligt Höjer och Sjöblom, kan vara den familjeorienterade modellen i svensk social barnavård som gör att det tas för givet att barn, som är placerade utanför hemmet, har kontakt med sin biologiska familj och därmed en familj att återvända till eller få stöd av. Kanske det familjeorienterade perspektivet i kombination med den svenska välfärdsmodellen döljer sårbarheten i samhällsvårdade barns övergång till ett självständigt vuxenliv, skriver författarna.

Den sjätte uppföljningsstudien i mitt longitudinella projekt genomfördes, när de (26) unga vuxna var i 20–25-årsåldern (Andersson 2005). Drygt en fjärdedel av dem placerade jag i kategorin ”unga vuxna med påtagliga svårigheter i social anpassning, inklusive missbruk och kriminalitet”. Tobbe var en av dem. Vid denna ålder är missbruk och kriminalitet vanligen ett eget forskningsområde och blicken på barndomen är retrospektiv. Det finns emellertid ett antal longitudinella studier, som följt kohorter av barn från tidiga barndomsår långt in i vuxen ålder. I en stor ”normalgrupp” finns det alltid en andel som utvecklar avvikande beteende, kriminalitet och missbruk. En av de mest kända och mest omfattande svenska studierna är IDA (Individual Development and Adjustment), där alla barn som gick i tredje klass år 1965 i en svensk stad följts upp i flera omgångar. Genom detta projekt har initiativtagaren, David Magnusson, utvecklat en teoretisk modell för individuell utveckling, benämnd en holistisk integrerad modell (se t.ex. Magnusson 1996). En del av barnen i gruppen kom att i vuxen ålder registreras för kriminalitet (Stattin, Magnusson & Reichel 1989; Stattin & Magnusson 1991). En höjdpunkt för kriminell aktivitet för pojkar är 15–17-årsåldern, därefter är det många som upphör med kriminalitet. Räknat på samtliga registrerade brottstillfällen för 19–29-åringarna kunde 65,7 procent av brottstillfällena förknippas med 27 individer eller 3,8 procent av alla unga män i kohorten. Författarna visar på både stabilitet och förändring i brottslighet hos individer över tid. De skiljer ut dem som startar sin brottsaktivitet före 15 års ålder (early starters) och dem som registreras för sitt första brott i ungdomsåren (15-20 år) eller i tidiga vuxenår (21-29 år). Sannolikheten för att göra korrekta prediktioner om senare brottslighet är större om man utgår från brottsaktivitet under barndomen (före 15 år) än under ungdomsåren (15-20). Författarna (Stattin & Magnusson 1991) poängterar därför vikten av att inte se tidig brottsaktivitet (före 15 år) som harmlös eller som ett pojkestreck. Som vuxna tillhörde nästan hälften av dem gruppen “persistent criminals with an extremely high rate of criminal activity” (s. 341). De kan stödja sig på annan forskning, som också visar på att “early starters” i kriminalitet har mycket dålig prognos. David Magnussons holistiska integrerade person-orienterade modell för individuell utveckling är förenlig med utvecklingspsykopatologi (Bergman & Magnusson 1997).

Ingeborg Marie Helgeland (2010) har genomfört en longitudinell studie av 85 personer med allvarliga beteendeproblem, som var i förstärkt familjehemsvård i Norge i 12-16-årsåldern och följdes upp i 20-årsåldern och i 30-årsåldern. De hade samma svåra barndom och familjebakgrund som oftast är fallet för barn i samhällsvård. Hälften av pojkarna och två tredjedelar av flickorna hade vid 30 års ålder "vanliga" liv, jämförbara med andra 30-åringar. Till dem som det inte gått så bra för hörde de som hade föräldrar med missbruksproblem och de vilkas beteendeproblem börjat före tolv års ålder. Helgelands studie bekräftar en dålig prognos för "early starters", det vill säga de som i hennes studie hade allvarliga beteendeproblem före 12-årsåldern. Hon beklagar att norska skolor försöker lösa beteendeproblem med specialundervisning istället för att beakta barnens livssituation. Hon betonar att re-socialisering tar tid för unga med allvarligt antisocialt beteende. Att förändra gamla attityder och beteendemönster är en långsam process som försiggår steg för steg med hjälp av några få vuxna som representerar stabilitet och kontinuitet.

För Tobbe och andra i motsvarande situation, som lämnar särskilda ungdomshem (SiS-institutioner) för åldersstreckat, i 18–21-årsåldern, kan övergången till ett självständigt liv bli ännu besvärligare, ensammare och mer utlämnande än för dem som lämnar familjehemsvården. Tobbe var en "early starter" i kriminalitet och i hans värld fanns inte några få vuxna som representerade stabilitet och kontinuitet och kunde hjälpa honom att förändra gamla attityder och beteendemönster.

Fem år senare

Intervju med Tobbe i 27-årsåldern

Intervjuaren träffar Tobbe i ett familjehem inom ramen för kriminalvården (vårdvistelse enligt Lag om kriminalvård i anstalt § 56). Han berättar att han har haft flera fängelsestraff, sedan de träffades för fem år sedan, "i stort sett suttit hela tiden... jag har räknat ut att jag i snitt har varit ute i frihet mellan två och tre månader om året, resten har jag suttit inlåst". Om han tänker på de senaste fem åren, så har han haft en egen lägenhet en gång, en kort tid, "men sen åkte jag in igen så jag blev av med den". Nu är tanken att han ska avsluta sitt pågående fängelsestraff i det familjehem där intervjun äger rum.

– Jag har det väldigt bra, men sen så kanske jag inte känner mig så bra alltid. Jag känner att jag inte hör hemma här på något sätt, men jag har det väldigt bra... Just nu har jag en piska i ryggen och jag har själv valt att hålla kompisar och sådant borta. Allting är stabilt och det händer inget utan att jag har någorlunda kontroll över det.

Hans fysiska hälsa "har tagit stryk", han får lätt infektioner och tänker att det måste ha med drogerna att göra, att hans kropp inte klarar att ta hand om infektioner. Hans drog de senaste åren har varit amfetamin, "det var det jag bör-

jade med och det höll jag på med i ganska många år”. Det följande samtalet om droger handlar om att han blivit mer och mer medveten om att amfetamin stimulerar, ”ett farligt slit... allting blir spännande”. När han inte mår bra av det använde han först lugnande tabletter, men sedan tog heroinet över ”helt och hållet”. Vändpunkten var att han i en polisjakt efter ett inbrott höll på att köra över en kvinna och ”bara tanken att jag kunde ha tagit ihjäl någon...” Det visade sig att kvinnan inte dött utan klarat sig undan med blåmärken, men den händelsen skrämde honom och ”det var efter det som heroinet tog över helt”.

– Fast jag är kriminell så har jag fått kriminella värderingar och det är vissa brott man inte gör. Jag hade några futtiga datorer i bilen och, okey, bilen var stulen, men det var mitt på ljusa dagen, så jag skulle egentligen ha stannat och sprungit och inte kört... Att tanten kom till skada... det får inte lov att hända... De andra två hade inte tänkt en tanke på det, men det var jag som körde.

Hans logik är att amfetamin påverkade hans omdöme. Med heroin var det lugnare, han behövde inte ut och stjäla utan kunde leva på försäljning, ”satt bara hemma och sov tills telefonen ringde”.

Tobbes brottsregister är gediget och vid rättegångar ”är det inte lönt” med någon advokat, även om han har haft en och samma ”på ren rutin”. Det som kommer fram är ändå ”så uppenbart”. På tal om stöd och samtal, svarar han: ”Inte när man sitter i fängelset, där finns inget sådant”. Sedan har Tobbe ett resonemang om ett undantag, en anstalt som han varit på, där det fanns NAMöten och 12-stepsprogram (för missbruksbehandling). När han kom ut därifrån, kändes det annorlunda. Han kan inte riktigt förklara hur det fungerade, men ”de hade gjort ventiler... man stängs inte av som man gör på de andra anstalterna”. ”Ventiler” betyder, om jag förstår Tobbe rätt, att känslor sipprar ut. Gruppsamtal med ”seriösa terapeuter”, som själva varit i samma situation. ”Hela konceptet var bra. När jag gick därifrån var jag helt säker på att jag aldrig skulle ta en öl mer, jag skulle inte knarka mer, jag var helt säker på vad jag skulle göra.” Den avslutande familjehemsplacering, inom ramen för kriminalvård, som han då valde ”var ett bra ställe, men fel för mig”. Han avbröt den placeringen.

Tobbe återkommer i olika sammanhang till att i fängelse stänger man av känslor, som inte går att stänga av ute i frihet. ”När jag är ute en längre tid så blir jag ofta deprimerad, sen när jag kommer in igen så tar det en månad och sen är det hur bra som helst. Jag vet inte om det är som man stänger av eller vad det är”. Nej, han har inte sökt läkarvård för depressioner utan istället återvänt till missbruk.

Nu tänker Tobbe om den aktuella familjehemsplaceringen (vårdvistelse som avslutning på ett fängelsestraff) att ”jag får ge detta en chans”. Placeringen innebär att om han missköter sig blir det att återvända till fängelse, men han är nöjd med detta: ”Jag behöver en piska på ryggen.” Han är väl informerad om sina rättigheter och menar: ”Hade jag inte kunnat något om hur man ska gå till

väga i den här branschen, så hade jag inte fått så mycket ut av det.” Han vet ”vad man har rätt till, som inte går att förhala och förhala”. Det står till exempel i kontraktet till denna form av familjehemsplacering att praktikplats ska ordnas så fort som möjligt, men ”om man inte säger ifrån så får man det inte”. Nu hade han inte fått den praktikplats han hoppats på, så han hade kontaktat sin ”frivårdare” och uttryckt sitt missnöje. ”Nu ska de ha möte med mig och se till så att det händer något”. En praktikplats under sex månader, sedan är det tänkt att ”frivårdaren” ska hjälpa honom med lägenhet och praktikjobb.

I sitt nuvarande familjehem har Tobbe kontakt med sina bröder, de har besökt honom i familjehemmet och ”mamman i huset” (familjehemmet) har varit med honom hos dem. Sin mamma har han också fortsatt kontakt med, ”det är hon som fått dra det tunga lasset” för det är hos henne han har bott mellan varven. ”Att få en lägenhet när man `muckar`... Man måste underkasta sig rätt mycket, när man kommer tillbaka, för att få lägenhet eller jobb. Det är nästan uppbyggt för att alla ska ramla av.” Åter kommer han in på hur lätt det är att ”stänga av” inne i fängelse och hur svårt det är att hantera känslor, som kommer ”ute”. I den nuvarande familjehemsvistelsen (som han uppfattar som ”ute”) gör sig smärtsamma känslor påmind.

– Man blir känslomässigt störd när man sitter i fängelse, det har jag märkt med åren som går, att man blir kall. Där inne stänger man av, men när man kommer ut så kommer allting. (?) Jag stängs av där inne och märker nu (i familjehemmet) att det finns dagar då jag mår dåligt och vissa dagar som jag mår bra, men när jag är i fängelse så känner jag ingenting.

På frågan om vänner, drar Tobbe på svaret: ”Jag känner en massa människor, där i den världen är det lite... man måste ha vissa som man vet alltid finns där, där ute... så att man kan backa upp varandra.” Nej, någon flickvän har han inte ”jag har aldrig satsat direkt, det har inte blivit så”. Som läget är just nu ”så är jag inte den person som ska ha familj eller barn, ett förhållande är sin sak, men inget med ansvar.”

På frågan om han har kontakt med socialtjänsten: ”Ja, det är klart jag har. Jag är beroende av dem. För att kunna få en väg ut så är jag beroende av dem, allting kostar i samhället... De måste gå med på att betala min frivård.” Hans socialsekreterare ”hon är bra”. Nu vill han verkligen försöka satsa på att lämna det liv han förut levte, men han vet hur svårt det är: ”Där passar jag in, där vet jag vem jag är... Där har jag en given plats... Där blir jag välkomnad med öppna armar.” Han säger att han vet vad han måste göra, även om han varit ännu mer motiverad ”de andra gångerna”. Arbete ”det är inte världens roligaste, men det måste göras.” Förut har pengarna kommit ändå (genom brott), ”men då var pengarna inte värda något heller”. När intervjuaren frågar vad som vore hans drömjobb så dröjer han med svaret men säger att ”ska jag drömma på riktigt” så är det att få arbeta på någon av de ungdomsinstitutioner som han själv varit på ”och ha lite att säga till om”. En tanke han har är att de ungas intressen ska uppmuntras, ”något de brinner för”. Själv minns han en institut-

ion han var på, där han fick möjlighet att utöva ett fritidsintresse. ”Hur mycket jag än ville rymma, så de en eller två timmarna i veckan jag fick göra det, gjorde den andra tiden hanterlig.” Men han tror inte att något arbete på ungdomsinstitution är möjligt för honom ens på sikt, med tanke på hans livsföring hittills.

När han får frågan om hur han ser tillbaka på sitt liv, säger han: ”Ren katastrof måste jag säga.” Han förstår att ”de tog mig ifrån min mamma, att hon missbrukade droger”. Droger och barn hör inte ihop, ”det hör verkligen inte ihop” konstaterar han. Sin mamma kan han emellertid förstå nu, eftersom han vet vad droger betyder, ”vilken makt det har över människan, när det verkligen får grepp om en, man har ingenting att säga till om”. Hans bedömning är att kontakten med mamman är bra nu, ”allt är förlåtet och vi pratar mycket”. Från barndomen minns han hatet:

– Jag kommer ihåg hatet och det var min drivkraft under alla år. Jag hatade myndigheterna, jag hatade socialen, jag hatade alla institutioner och jag hatade allt. Jag gjorde verkligen allt för att djävlas med dem, för att ställa till det, och det gjorde att jag förstörde för mig själv också.

Goda minnen från barndomen kan han inte komma på, ”jag skulle inte vilja vrida tillbaka klockan och börja om direkt, det kan jag inte säga”. Visst känner han att hans mamma har svikit honom, ”det har hon gjort, kanske inte alltid så medvetet, men hon har svikit mig”. Andra som svikit? ”Jo, myndigheterna har svikit mig, det går inte att säga något annat.” Särskilt återkommer han till inläsningen, när han var alltför ung. Vad myndigheterna skulle gjort annorlunda vet han inte: ”Men en familj är en familj och det är där man har sin plats... Då hade jag i alla fall haft någon jag kunde relatera till... Jag kan känna i dagens läge vet jag inte riktigt vem jag är eller var jag kommer ifrån.” Bland kriminella människor har han en given plats, men bland andra människor: ”Vad ska man prata om?”

På frågan om hur han ser på framtiden, svarar Tobbe bland annat: ”Jag skulle vilja vara drogfri och hoppa framåt i tiden. Alla pratar om att det blir bättre, men det tar tid... Det är slagsmål i huvudet hela tiden och frågan om vad jag gör här finns och jag vill bara dra.” Det är svårt att ha det tålamod som krävs, han skulle vilja komma fortare fram, men ”det finns många beslut att ta och det ska vara långvarigt... det är bara att härda ut”.

Om missbruk och kriminalitet och longitudinella studier

Marie Sallnäs och Bo Vinnerljung (2009) följde upp alla 13–16-åringar som placerats i institutionsvård i Sverige 1991 och varannan som placerats i familjehemsvård. Av de 718 individerna hade 60 procent placerats i familjehem och 40 procent på institution (HVB och särskilt ungdomshem). Placeringar i särskilt ungdomshem (§ 12-hem) gällde nio procent av undersökningsgruppen, med en övervikt av pojkar. Som 25-åringar följdes de upp i olika register och det är uppseendeväckande hur illa det gått för pojkar placerade för beteendeproblem. Det hade gått sämre för dem i alla utfallsmått, till exempel hade fler

högst grundskola, fler hade fått socialbidrag, fler (57,6 %) hade blivit dömda till skyddstillsyn eller fängelse och drygt fem procent var döda. Författarna använder olika sätt att definiera hur många som "klarat sig" enligt en "utfallsstege" och konstaterar bland annat att för gruppen pojkar med beteendeproblem i 13–16-årsåldern ser bilden mörk ut, när de är i 25-årsåldern. De som placerats i 13–14-årsåldern har ökad risk för alla negativa utfall, jämfört med dem som placerats i 15–16-årsåldern. "Placerade barn har från början en sämre utgångspunkt än andra och vården förmår inte kompensera för det", konstaterar Sallnäs och Vinnerljung (s. 41).

Tobbe skulle höra hemma i den grupp som det gått sämst för, enligt Sallnäs och Vinnerljung. Han fortsätter i vuxen ålder att kämpa för att komma ur missbruk och kriminalitet, men han formulerar hinder och svårigheter på såväl individ- och familjenivå som på omvärldsnivå. Samspelet eller interaktionen mellan individ och miljö eller individ och kontext återkommer i många teoretiska förklaringsmodeller. I anknytningsteori formar barnets samspel med närstående anknytningsmönster, som påverkar den fortsatta relationsutvecklingen. I utvecklingspsykopatologi, som är inriktad på barns utveckling under svåra förhållanden, studeras det komplexa samspelet mellan risk- och skyddsfaktorer, som leder till att en del barn klarar sig "mot alla odds" medan andra inte gör det. Ett av de internationellt mest kända longitudinella forskningsprojekten, som också bidragit till teoriutvecklingen i utvecklingspsykopatologi, är den s.k. Kauai-studien, där alla de 837 barn som föddes 1955 på ön Kauai i Hawaii följts upp från moderns graviditet och sedan vid 2, 10, 18, 31/32 och 40 års ålder, därtill av samma forskare (Werner & Smith, 2001, 2003). Omkring 30 procent i kohorten tillhörde som barn högrisk-gruppen. Författarna visar på individuella skillnaderna mellan högrisk-individer i deras svar på såväl positiva som negativa omgivningsfaktorer, en del hade mer resilience (på svenska numera resiliens, motståndskraft) än andra. Bland de viktigaste prediktionerna för sociala problem var för män antalet negativa livshändelser under de första tio åren. Vid uppföljningsstudien i 18-årsåldern hade en tredjedel av högrisk-gruppen klarat av att framgångsrikt hantera svårigheterna i sin uppväxt. I vuxen ålder gällde det flera, i synnerhet om det öppnats möjligheter för dem som lett till positiva förändringar eller vändpunkter. Hälften av dem som haft problem som tonåringar hade inga problem i 32-årsuppföljningen. Av hela den tidigare högrisk-gruppen hade 18 procent allvarliga anpassningsproblem vid 32 års ålder. Författarna konstaterar att många av de skyddande faktorer och processer som fungerar som buffert mot svårigheter (adversities) återfinns i flera longitudinella studier. De nämner i det sammanhanget även den svenska IDA-studien (ovan).

Jag kan konstatera att i Tobbes liv var det få skyddande faktorer, som kunde hjälpa honom att lämna den kriminella banan. Vid 27-års ålder håller han på att avsluta en brottspåföljd och uttrycker ännu en gång stark vilja till förändring. Jag tvekar inför att övergå till kriminologisk forskning för att förstå

Tobbes livsbana men stannar inför rapporten *Att bryta en kriminell livsstil* (Sarnecki & Sivertsson, 2009), där tre delstudier inom ramen för ”The Stockholm Life-Course Project” sammanfattas. Alla tre delrapporterna bygger på livshistorieintervjuer, det vill säga intervjupersonernas retrospektiva perspektiv på en kriminell livsstil och dess konsekvenser. Jag går inte närmare in på studierna men tar fasta på några slutsatser: Att en person slutar begå brott är inte resultat av en enskild händelse utan är ett förlopp av flera händelser och processer, som verkar tyda på en vändpunkt. En livsförändring är möjlig genom att upprepade erfarenheter av påbörjade vändpunktsprocesser leder till att en mer definitiv förändring är möjlig. Författarna anger två olika typer av uppehåll i brottslig aktivitet, den ena typen benämns ”tillfälliga uppehåll” och den andra typen ”försök till förändring”. Skiljelinjen mellan de två är den egna viljan till förändring. Tobbe är exempel på personer med egen vilja till förändring och med tydliga försök till förändring. När upphörandet av brott inte förklaras med en enstaka händelse, som utgör en vändpunkt, utan ses som en process, så betyder det att misslyckade försök till förändring är ofullständiga eller avbrutna försök men inte desto mindre ett led i den komplicerade process, som så småningom leder till att den kriminella livsstilen bryts. Viljan att avstå från brott har Tobbe och han är medveten om att det kräver förändringar i värderingar, livsstil, rutiner och vardag. Om jag förstår Sarneckis och Sivertssons sammanfattande rapport rätt, så kan misslyckanden vara del i en process i riktning mot att bryta en kriminell livsstil och det finns hopp så länge den egna viljan finns.

Mitt i livet som vuxen

Intervju med Tobbe i 36-årsåldern

Eftersom vi enligt tidigare plan hade tänkt avsluta detta longitudinella projekt med den förra intervjun, så dröjer det nio år innan vi återkommer till Tobbe och de andra i undersökningsgruppen. Det är samma intervjuare som tidigare och de minns varandra väl, när de träffas i en föreningslokal, som tillhör den organisation, där han nu är anställd. Hon börjar intervjun med att säga: ”Jag vill börja med att höra hur du har det nu”. Hans svar på det är:

– Jag har en stor etta som jag får plats med allt i och jag trivs väldigt bra. Sen har min /flickvän/ en lägenhet så vi bodde ihop innan, men det blev mycket turbulens och jag var väl inte den bästa heller, så vi flyttade isär. Vi har ett barn som heter Kristoffer, en liten busunge, och så har vi en liten /flicka/ på väg, som är beräknad till nyårsafton... Till skillnad från förra gången så är jag skuldfri idag och har bil- och motorcykelkörkort och har anställning här. Jag betalar mina räkningar.

Tobbe, som nu varit ”ute” och ”skött sig” i några år har haft annat arbete tidigare, men är sedan ett halvår anställd inom den organisation, där han nu arbetar. Han trivs med sitt arbete. ”Ja, hjälper man andra hjälper man sig själv, då

sätter man sina egna ramar, annars blir det inte ärligt. Det är mycket lättare så här." Du är skuldfri? "Ja, det är underbart." Han berättar hur han lyckades med det, inte minst genom sitt tidigare arbete. "Det var ett rent helvete men jag fick min lön som jag skulle och därifrån tog jag pengar och betala, betala, betala." (Det var något du hade bestämt dig för?) "Ja, det är allt eller inget och jobba måste man ju göra." De samtalar en del om skulderna och kommer sedan in på hans familjesituation, han och flickvännen bor var för sig men betraktar sig som ett par. "Ja, hon är hos mig eller jag är hos henne och Kristoffer är hos mig eller hos henne så vi har inte mer bestämt. Vi ska eventuellt flytta till ett hus och vi har kanske ett hus på gång..." På fritiden tränar Tobbe på gym och i en kampsport. På frågan hur han mår framgår: "Fysiskt mår jag bra, jag mår 'dunder'". Om sin psykiska hälsa har han mer att säga:

– Psykiskt mår jag faktiskt bra kan man säga, det är stabilt nu. Inte som det har varit, upp och ner, men så har jag fått vissa sviter från missbruket och det livet man har levt. Ibland så kommer det, men det är bara en känsla (visar med handen och viftar bort det) så försvinner den, en minut eller tio minuter senare. (Vad handlar känslan om?) Det är osäkerhet, ja det är svårt att säga och det kan vara mycket, ett tomrum från det livet man levt och allt man gått igenom och så kommer där olika känslor, men det är inte som innan, när jag missbrukade, då kom den bubblan och det tog mycket tid och många timmar varje dag.

Det var inte så att det hade varit enkelt för honom att sluta med missbruk och brott. Han slutade "för nästan fem år sedan och då hade vi fått Kristoffer". Det var i tidsordning så att han "för nästan fem år sedan var ute och "festade" och kom hem och Kristoffer var liten och flickvännen var irriterad och "då hände det grejer och så åkte jag in och det var den längsta voltan jag har suttit, och när vi gick skilda vägar så började jag igen och då sabbade jag allt på kort tid". Fängelsestraffet var i och för sig inte så långt, menar han, "bara ett och ett halvt år, men det var Kristoffer, ja det var tufft. Innan när jag hade suttit var det bara jag själv och då kunde jag stänga av allt, men det var tufft med Kristoffer utanför, jag var hela tiden på utsidan i tankarna." Han och sambon hade gått skilda vägar "så vägen har ju inte varit spikrak, men vi har hittat tillbaka alltid".

Vid rekonstruktionen av vad som hänt sedan förra intervjun, för nio år sedan, är han inte säker på tidpunkter, "min tidsuppfattning är helt skev, när man missbrukade tänkte man inte på det, jag har aldrig tagit fasta på tid och datum". I tillbakablick minns han att han kort efter förra intervjun för nio år sedan lämnade det familjehem han då var på, inom ramen för kriminalvården. Sedan var det nog två år "då jag skötte mig" och sedan var det en tid av missbruk och drogrelaterad kriminalitet, "jag har blandat piller, amfetamin, kokain och heroin". Så kom det där fängelsestraffet på ett och ett halvt år och redan när han blev häktad bestämde han sig "då sa jag till mig själv, aldrig mer". Det betyder att det är snart fem år sedan han bestämde sig och slutade med sitt missbruk. Det var inte så att ett fängelsestraff på ett och ett halvt år var långt

utifrån hans tidigare erfarenheter, ”men jag har aldrig haft någon på utsidan utan kunnat släppa allt, innan när jag suttit, men nu fanns min son där och jag tänkte på honom hela tiden. Han fanns i mina tankar och jag såg hela min uppväxt med allting – och pappa i fängelse.” Nu är sonen fem år ”och han är mitt allt”:

– Många säger att han är väldigt lik mig på många saker. Vi har samma humor och så brottas vi och så är vi hulken och ska brottas. ”Nä, pappa, jag skulle vinna och inte du”. Han har mig runt lillfingret. Säger han ”kan du plocka upp det, pappa”, så gör jag det, ”pappa, kan du hämta det”, så gör jag det. Och det är väl så det ska vara.

Tobbe var ”livrädd” innan Kristoffer skulle födas: ”Pappa, nä, jag kan inte vara pappa. Men det märker jag ju att det är precis tvärtom. Det är bara pappa, pappa, pappa. Man kan ju vända på det”. Nu väntar de ett nytt barn. Och Tobbe känner sig ”väldigt glad och förväntansfull” samtidigt som han nu vet vilket ansvar det innebär. ”Det är inte bara guld och gröna skogar, men nu pratar vi och planerar hur vi ska göra för att det ska bli så bra som möjligt och Kristoffer inte ska bli åsidosatt. Man får ta ansvar för det man skapar, men det ska bli väldigt spännande att Kristoffer får ett syskon.” Om barnens mamma säger han, ”ja, med uppehållet och så är det väl sex år som vi varit bundna till varandra”. Hon går en utbildning och de har det bra tillsammans, pratar med varandra ”och kan diskutera”.

Frågan om vem som är hans familj har ställts i varje uppföljningsomgång i detta projekt och ställs även nu. Det är nu flickvännen och sonen och därtill som tidigare bröderna. En av dem går det fortsatt bra för. En av dem sitter i fängelse och Tobbe får inte besöka honom. Hans mamma dog för några år sedan, kanske var det för sex år sedan, men han vill inte prata om henne, ”det var ju min mamma, nä, nu blir det för jobbigt och jag vill inte prata om det”. Sin pappa har han bara haft sporadisk kontakt med genom åren, men han kom och hälsade på för ett år sedan och de träffades för några månader sedan. ”För mig är han inte min pappa, förra gången jag träffade honom var för tio femton år sedan.” Hans pappa vet heller inte om att han fått kontakt med två (halv)systrar, pappans döttrar. Tobbe berättar också att han via facebook har viss kontakt med ”mina låtsassystrar” i det första familjehemmet. De prövade att träffas för en tid sedan ”men jag kände, nä, det var för traumatiskt, så jag bara kände, nä, jag vill lämna det”. Beträffande fosterföräldrarna i detta första familjehem säger han:

– Jag var kluven när jag var yngre, om jag skulle söka efter dem, men nu när jag är äldre känner jag att jag klarar mig själv, men nu behöver jag inte dem. Det var mer när jag var yngre, någon form av ”rot”, men nu har jag mina egna rötter, som jag själv har skapat tillsammans med frugan och barn.

När Tobbe ska fylla i pappret med den enkla skalan om livskvalitet, 1-100 på en ograderad prickad linje, sätter han sitt kryss så nära 100 som möjligt men

markerar sitt kryss ”så där är en prick kvar när jag blir miljonär och ekonomiskt oberoende”. Det var för fem år sedan som han lämnade sitt missbruk och sin drogrelaterade kriminalitet, ”och hade jag vetat vad jag vet idag så hade jag tagit det beslutet för länge sen”. Vad var det som gjorde att du tog det beslutet, frågar intervjuaren:

– Jag såg det för vad det var, det fanns inte längre det här ”wow” och visst kunde man få den känslan, men man visste samtidigt att det var falskt, så var det inte, det är ingen verklighet. Och så alla konsekvenser som kommer som ett brev på posten efteråt. Man orkar inte längre, man blir trött och äldre.

Det är i det sammanhanget han kommer in på det som varit, berättar om en blodpropp och drogrelaterade psykosor och olyckor med motorcyklar och bilar och att det är ”ren djävla tur” att han lever. När han ser tillbaka på sin barndom: ”Den var inte rolig, missbrukande föräldrar och allt vad det innebär, fosterhem och sånt där, man blev ju rätt skadad som liten.” Vad missbruket gjorde med hans föräldrar kan han nu förstå och att socialtjänsten var oförmögen att göra något. Han tänker ändå att de (socialtjänsten) ”gör vad som står i deras makt och de har ändå försökt. (?) Nej, jag vet inte vad man kunde gjort annorlunda, jag har inget svar på det”. I något sammanhang kommer de in på senare erfarenheter av missbruksbehandling och det framgår att han bland annat varit på ”det som jag anser är Sveriges bästa behandlingshem.” Av intervjun går det inte att avgöra om det i tiden har samband med det närmast föregående eller det sista fängelsestraffet, men under årens lopp har det ingått behandlingsinsatser för hans drogmissbruk.

I hans fortsatta resonemang framgår att han haft mörka tankar om att bara ”köra ihjäl sig och skita i allt”, eftersom det kändes så meningslöst att ”sitta inne hela livet”.

Men så kom sonen. ”När jag hade min son hade jag ett val och då fanns det inga alternativ, bara göra det som folk sagt till en hela livet!” Sonen är hans ”guldklimp”. Sista gången han satt i fängelse ”pluggade jag lite matte och tog igen sjuan, åttan och nian och blev godkänd”. Han berättar också om olika arbeten han haft sedan dess och vad han hade tänkt fortsätta med, om inte hans nu aktuella arbete hade dykt upp. Han hade varit engagerad i organisationen och gjort goda insatser, som gjorde att han blev erbjuden arbete där.

Tobbe har det bra nu, ”ingen övervakning eller nåt annat, så jag är precis som vem som helst, det är bara pricken från kronofogden som ska bort, så jag har väl ett år kvar”. Hur känns det efter alla år, Tobbe, undrar intervjuaren. ”Emellanåt så tänker jag på att jag (förut) tänkte, det kommer aldrig att gälla mig att ha det så här. Och ibland så slår det mig WOW, man klarar av mycket mer än vad man tror.”

Om vändpunktsprocessen

En livsförändring är möjlig genom att upprepade erfarenheter av påbörjade vändpunktsprocesser leder till att en mer definitiv förändring är möjlig (Sarnecki & Sivertsson, 2009). I Tobbes fall är det rimligt att se det som en process och även om han ser det som en vändpunkt att han fått en son, så är alla hans tidigare försök till förändring inte bortkastade. Vid varje tidigare intervju har han velat komma bort från kriminalitet och missbruk och väl formulerat hur lätt det är att vara fast besluten, när han "sitter inne" men "där ute" är det inte lika lätt. Det är svårt att få arbete och bostad och skapa ett nytt sammanhang och det är svårt att hålla kriminella vänner eller bekanta ifrån sig, när han inte vet hur man får nya och inte vet vad man pratar med "vanliga" människor om. Han har inte en helt mörk bild av den kriminalvård och missbruksbehandling, som han varit med om under årens lopp. Även om den misslyckats, i den meningen att den lett till flera "återfall", så ger Tobbes resonemang stöd för att delar av samhällets påföljder och insatser har bidragit till hans vändpunktsprocess.

En av de faktorer som särskilt försvårar upphörande med brott är drogmissbruk, därför att det är så nära kopplat till brott. Det skriver Anders Nilsson, Felipe Estrada och Olof Backman (2014) utifrån erfarenheter från en longitudinell studie av en kohort barn i Stockholm, som följts från 10 års ålder till 56. Utan att gå närmare in på det longitudinella forskningsprojektet tar jag fasta på några slutsatser. Alkohol- och drogmissbruk är bland de viktigaste riskfaktorerna för återfall i brott. Särskilt gäller det drogmissbruk, eftersom det försvårar att få och behålla stabila sociala relationer och arbete och därmed försvagas också den informella sociala kontrollen. Kopplingen mellan drogmissbruk och brott är föga undersökt i ett långtidsperspektiv, men för dem med bådadera planar inte brottsaktiviteten ut med åldern, som för dem som "bara" begår brott utan att samtidigt ha ett drogmissbruk. Som i så många andra undersökningar finner forskarna att brottsligheten bland män är som störst under tonåren för att sedan minska. Antalet registrerade brott är dock signifikant högre för dem som också är registrerade för drogmissbruk, högst för dem som registrerats för drogmissbruk både som unga (15-19 år) och som vuxna (20-30 år). Intervjuer i projektet tyder på att det är betydligt svårare att sluta med missbruk än att sluta med brott, vilket förklarar att brottskurvan inte planar ut för dem med åldern på samma sätt som för andra. Den kumulativa effekten av ogynnsamma förhållanden (cumulative disadvantage) leder till ökad exklusion, visar forskarna, och vid 56 års ålder är nästan 40 procent av männen med både kriminalitet och drogmissbruk döda.

Efter hand som mitt longitudinella forskningsprojekt fortskridit har det blivit allt tydligare att breda teoretiska perspektiv kan bidra till att se helheter, mönster, sammanhang. Ett sådant perspektiv är Urie Bronfenbrenners utvecklingssekologiska perspektiv (ecology of human development) som bygger på interaktion mellan individ (barn) och omvärld - men i allt vidare cirklar. Bron-

fenbrenner använder fyra analysnivåer, som inte ligger hierarkiskt över varandra utan omsluter varandra som koncentriska cirklar, den ena inuti den andra (se översikt i Andersson, 2013 a). Längst in i mitten, på mikronivå, finns individen (barnet) i interaktion med sina närmiljöer (såsom familj, skola, fritidsmiljö, grannskap). På mesonivå försiggår interaktionen mellan barnets närmiljöer, något som är nog så viktigt. Till exonivå hänförs förhållanden som ligger utanför individens direkta vardagsverklighet men ändå påverkar (t.ex. föräldrarnas arbete, skolans organisation, lokala resurser, den kommunala socialtjänsten). Allt detta samspelar i sin tur med förhållanden på makronivå, som samhällsförhållanden, lagar, normer och värderingar på nationell nivå. Även om Bronfenbrenners egen forskning i stor utsträckning handlade om barn, betonar han att utveckling pågår hela livet och att hans teori därför är tillämplig under hela livsloppet. Han anser att anknytningsteori och utvecklingspsykopatologi är väl förenligt med utvecklingsekologiskt perspektiv, inte minst vad avser interaktioner på de nivåer som närmast omsluter individen. Heather Farineau (2015) visar på användbarheten av utvecklingsekologi i forskning om unga kriminella i fosterhem. Författaren pekar på hur mycket mer komplicerat mesosystemet är för unga kriminella i fosterhem, med fler närmiljöer i samarbete eller konflikt, och hur förhållanden inom exosystemet, som policy för placering, återförening och annat, påverkar den unges liv och välbefinnande. Makrosystemet rymmer samhällets syn på fosterbarn och den stigmatisering som kan bli en följd därav. För Tobbes del ingår även kriminalvård och samhällets syn på kriminella i det makrosystem, som omsluter honom.

Marianne Cederblad (2003) fick i uppdrag av CUS, Centrum för utvärdering av socialt arbete, att göra en översikt över longitudinell forskning. I boken *Från barndom till vuxenliv* har hon valt ut studier som belyser såväl den normala som den avvikande psykosociala utvecklingen i longitudinellt perspektiv. Det betyder att utgångspunkten antingen är en kohort av "alla" barn på en viss plats och i en viss ålder eller en grupp barn, som har någon form av avvikelser, som följs framåt i tiden, prospektivt, vid flera återkommande tillfällen. Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell är ett exempel på synsätt som många longitudinella forskare har idag, konstaterar hon, eftersom där betonas samspelet mellan kontextuella och individuella faktorer hos barnet och dess familj.

Tobbes exempel kan användas till att diskutera interaktioner på olika nivåer. I den utvecklingsekologiska modellen ryms det nära samspelet mellan barn och familj, fosterfamilj, skola, fritidsmiljö, grannskap och det viktiga samspelet mellan dessa närmiljöer. Där ryms risk- och skyddsfaktorer och möjlighet till motståndskraft eller vändpunkter. Med utvecklingsekologiskt perspektiv går det att få in betydelsen av olika samspelsmönster i förhållande till socialtjänst, institutionsvård, familjehemsvård, kriminalvård och missbruksvård och interaktioner däremellan på organisationsnivå. Det går att fundera över vilka förhållanden på makronivå som bidragit till att Tobbes livslopp har kommit att bli som det blivit. Förutom lagar och regelverk så finns nationella värderingar,

som påverkar återanpassningen till samhället efter en lång missbruks- och brottskarriär. Längre har det sett ut som att de negativa samspelelementen varit i stark övervikt för Tobbe, men det går också att fundera över vilka tidigare positiva eller skyddande faktorer på olika nivåer, som bidragit till att Tobbe hållit kvar viljan till förändring och efter fyllda 30 år är beredd att mer definitivt och beslutsamt än förut gå in i ett kärleksförhållande och ta ansvar för ett barn. Tobbe ser själv sonen som den avgörande vändpunkten men det finns säkert flera faktorer som bidragit i en lång vändpunktsprocess.

Diskussion om vuxenåren

Tobbe har intervjuats vid tre olika tillfällen i vuxen ålder. Till skillnad från de första 18 åren av hans liv (barndomen) har vi för de följande 18 åren (vuxenlivet) ingen annan information om honom än den han själv förmedlat. Vi uppfattar honom trovärdig i allt han säger och förstår att han har svårt med tidsuppfattningen, åren flyter ihop, och en del vill han inte minnas eller prata om. Han antyder att ibland var det värre än han vill berätta. Både intervjuaren som träffar Tobbe och jag som hör hans berättelse på bandspelare och upprepade gånger läser de utskrivna intervjuerna har med oss bilden av ett barn som farit illa. Det går inte att undvika att känna sorg när det går illa för honom i vuxenlivet och glädje när det till slut ser ut att gå bra för honom.

Vid tiden för den första vuxenintervjun var Tobbe i en särskilt pressad situation, han var 22 år och intervjun ägde rum i hans fjärde kriminalvårdsanstalt under den aktuella strafftiden. Det finns all anledning att ta på stort allvar vikten av stödåtgärder, när barn lämnar den sociala barnvården på grund av ålder (aging out of care). Övergången från ungdomsinstitution till fängelse betyder en ny grupp att anpassa sig till, med hårdare anpassningsbetingelser än i många andra grupper. Liksom på den första ungdomsinstitutionen, där Tobbe var yngst, är det i första hand anpassning till gruppen av intagna som är utmaningen, inte till personal och regelverk. Vid senare fängelsevistelser är han en i gruppen, ”mottas med öppna armar”. Han får möjlighet att pröva missbruksbehandling och vårdvistelser i familjehem och HVB (Hem för vård eller boende) inom ramen för kriminalvården (vårdvistelser enligt lag om kriminalvård i anstalt). Någon sådan vårdvistelse har han lämnat i förtid, några har han en positiv bild av, bland annat ”Sveriges bästa behandlingshem”. Tobbe tycker - längre fram i vuxenåren - att han fått många chanser och att återfall i missbruk och brott i stor utsträckning hänger på svårigheterna att klara sig ute i det ”vanliga” samhället. Där ”ute” kände han sig exkluderad, utanför, där fanns inte ens någon som väntade på honom, inte förrän nu när flickvännen och framför allt sonen finns där.

I longitudinella studier av kohorter av barn framgår att lagöverträdelse är vanligast bland pojkar i tonåren för att sedan minska. I IDA-projektet uppmärksammas att kriminella aktiviteter före 15 års ålder bör tas på stort allvar,

större allvar än som nu sker. Jämfört med barn som börjar med kriminell aktivitet i senare tonåren är risken nämligen större för barn (pojkar) som så tidigt kommer in i brottslighet (early starters) att de fortsätter i vuxen ålder. I Helgelands (2010) uppföljning av unga med beteendeproblem framgår att situationen är särskilt mörk för dem med allvarliga beteendeproblem redan före tolv års ålder. Å andra sidan varnar forskarna som genomfört Kauai-studien (Werner & Smith, 2001) för felaktiga slutsatser, när man ser bakåt i vuxna kriminellas liv (persistent criminals) och finner att de även i barndomen ägnat sig åt kriminella aktiviteter. Därav kan man inte dra den omvända slutsatsen att brottslighet i barndomen leder till brottslighet i vuxen ålder. Annan forskning visar att brottslighet minskar med åldern, även för dem som fortsatt med kriminalitet i vuxen ålder, men att det är svårare att lämna kriminalitet om det är så nära sammankopplad med missbruk som i Tobbes fall. Inte alla överlever.

Det finns stora individuella skillnader mellan s.k. högrisk-individer i deras sätt att hantera och bemöta omvärldsbetingelser. Även vändpunkter är beroende av egna val, att ta tillvara möjligheter eller välja omgivningar. I den longitudinella forskning, som jag tagit del av, betonas samspelet mellan individ och omvärld och individen som medaktör i att skapa eller välja sin omvärld – inom ramen för de omvärldsbetingelser som han eller hon befinner sig i. I longitudinell forskning som följer individer över tid finns alltid barndomsförhållanden med som en viktig del av livsloppet. För de forskare som skiljer på riskindikatorer och riskmarkörer är barndomens fattigdom och familjens svåra sociala förhållanden en viktig indikator på psykosocial risk men inte något som direkt medierar risk, det vill säga är inte en riskmarkör som nödvändigtvis innebär riskutfall. I all forskning som är personorienterad, det vill säga följer individer över tid, betonas den kumulativa effekten av riskfaktorer som gör att det blir för många svårigheter att hantera. Inom ramen för svåra uppväxtförhållanden återkommer kombinationen av avsaknad av trygg anknytning och harmoniska familjerelationer, avsaknad av positiva skolerfarenheter, goda kamrater och stöd i närmiljön.

Efter hand som barnen i min longitudinella studie har blivit vuxna och hunnit en bit in i vuxen ålder, av somliga betecknad som "mid-life", har vikten av bostad, arbete, ekonomi, tillhörighet, egen familj och barn framträtt som viktiga steg i livsloppet. Det ligger nära till hands att tänka ur livsloppsperspektiv (life course perspective). Glen H. Elder (1996, 1998). Han blev en viktig person inom livsloppsforskningen, när han fick del av ett stort forskningsmaterial som insamlats om personer som var födda under 1930-talets depression i USA (Children of the great depression). Där blir det tydligt att interaktionen mellan individ och omgivning måste utvidgas till att även ta med historisk tid, geografisk plats och "timing", det vill säga betydelsen av när och var en händelse inträffar och vid vilken tidpunkt eller ålder i livet.

Begreppet "timing", finner jag relevant i min fundering över Tobbes vändpunktsprocess i vuxen ålder. I den sista intervjun nämner Tobbe att hans

mamma dog för cirka sex år sedan, men han blir ledsen av att tänka på henne eller hennes död och vill inte prata mer om det. Det jag vet sedan tidigare är att han alltsedan barndomen har haft ett komplicerat förhållande till sin mamma, att hennes missbruk har bidragit till hans eget missbruk och att han i brist på egen bostad har haft sin adress hos sin mamma, när han kommit ut från fängelse med alla sina goda föresatser. Det är utifrån "timing" i livslöppsperspektiv som jag kommer att tänka på att han både berättar att mamma dog för cirka sex år sedan och att han varit tillsammans med sin flickvän, med avbrott, i sex år och att de fick en son för snart fem år sedan. Han har aldrig tidigare talat om någon kärleksrelation, "har aldrig satsat direkt". I tiden sammanfaller mammas död med att han satsar på en kärleksrelation. Han får en son och en kärleksrelation till sin son, som han aldrig trodde skulle vara möjlig för honom. I annan longitudinell forskning, som lägger vikt vid vändpunkter, visar det sig vara en viktig vändpunkt att finna en partner och bilda familj. Det blev också en vändpunkt för Tobbe, den vändpunkt han lägger störst vikt vid. Då befann Tobbe sig också i en situation då han var beredd att ta vara på möjligheten till denna vändpunkt. Det skulle kunna tolkas som "timing" att hans mamma dog ungefär samtidigt. Jag finner i missbrukets psykologi (t.ex. Fahlke, 2005) inte stöd för tanken att en mammas död i vuxen ålder kan underlätta positiv förändring, men här finns plats för funderingar över samband med hjälp av psykodynamiska teorier. I Kauai-studien (Werner & Smith, 1992) framgår att de i hög-riskgruppen, som klarat sig bra, hade distanserat sig från sina föräldrar för att slippa dras in i deras materiella och känslomässiga problem.

Det finns säkert flera sammanvävda skäl till att Tobbe nu lyckats bryta sin gamla bana, sannolikt även hans ålder. Ålder är en viktig aspekt på "timing" i livslöppsforskning. Han är över 30-årsåldern, när han inte bara gör ett tillfälligt uppehåll i kriminell aktivitet utan åstadkommer en förändring (jfr Sarnecki & Sivertsson, 2009). Han är i den åldern då forskning visar att kurvan över vuxenkriminalitet planar ut, om än inte i lika stor utsträckning när kriminalitet är sammanvävd med missbruk.

Avslutningsvis

De teoretiska perspektiv jag framför allt har använt i det longitudinella forskningsprojektet har varit anknytningsteori, utvecklingspsykopatologi och utvecklingsekologi (se t.ex. Andersson 2008 a, 2009). Dessa teorier utgår från barns utveckling i interaktion med sin omvärld, en omvärld som vidgas med åldern. Även om barndomen sätter avtryck i vuxen ålder och även om omvärldsinflytande inkluderar övergripande nivåer, så finns det andra tillämpbara teorier, som är mer inriktade på livslöppet i vuxen ålder. I boken *Examining lives in context* (Moen, Elder & Lüscher, 1996) framgår att det finns många beröringspunkter mellan David Magnussons holistiska integrerade modell, Bronfenbrenners utvecklingsekologi och Elders livslöppsperspektiv. Bronfen-

brenners (1996) avslutande kapitel i nämnda bok utvecklar begreppet tid och plats som ett inslag i utvecklingssekologi, men jag ska avslutningsvis peka på betydelsen av historisk tid och geografisk plats enligt Elders livsloppsperspektiv. Livsloppsperspektivets första våg representeras enligt Glen H. Elder av Chicagokolan (cirka 1915-1935) och i en andra våg av honom själv. Elder (1974) introducerade livsloppsperspektivet i samband med sin analys av ett stort tidigare insamlat material om barn, som föddes på 1920-talet och växte upp under 1930-talets svåra depression i USA. Dessa barn följdes sedan upp i vuxen ålder och det är uppenbart att historisk tid och geografisk plats format deras liv – om än på olika sätt (Elder, 1998; se även Giele & Elder 1996).

Tid och plats

Historisk tid och geografisk plats är inte oväsentligt för Tobbes livslopp. Det är inte oväsentligt att Tobbe föds i Sverige i en tid då den sociala barnvården förändras i en riktning, som skiljer sig från många andra länders. Förändringsarbete hade påbörjats innan det manifesterades i 1980 års Socialtjänstlag, som bland annat innebar att barnavårdslagen och därmed barnavårdsnämnderna avskaffades. I principbetänkanden betonades en satsning på generellt utformade stödåtgärder, serviceinriktning och helhetssyn, frivillighet, stöd i öppna former och företrädesvis i klientens egen miljö. Riktlinjerna för institutionellt förlagd vård och behandling var kontinuitet, flexibilitet och närhet. Barnavårdsinstitutioner lades ner och de som blev kvar (t.ex. Tobbes barnhem som HVB) organiserade vården på ett sätt som minskade kända skadliga verkningar. Det var inte oväsentligt i Tobbes fall att det fanns en ambition på barnhemmet att skapa god kontakt med barnens föräldrar eller ensamstående mödrar, öka deras närvaro och förbättra föräldra-barn-relationen.

Det var vid den här tiden som det fanns en livlig diskussion om motsättningen mellan behovsorienterat och relationsorienterat synsätt på barn i familjehemsvård. "Behovslinjen" kallades till en början också företrädare för "barnets rätt" och stod då i motsättning till "relationslinjen" som företrädare för "föräldrars rätt". Det var "Barn i kris-gruppen" under ledning av Bengt Börjeson som stod för den senare inriktningen, som också blev vägledande i lagstiftningen (se t.ex. Andersson & Hollander, 1996). Sven Hessle (1988), en annan företrädare för Barn i kris-gruppen, menade att de båda synsätten bland annat implicerar olika uppfattning om fosterföräldrars roll:

Behovslinjens företrädare väljer ut fosterhem i första hand utifrån deras möjlighet att fungera psykologiskt och socialt stabilt på lång sikt för fosterbarnet /.../ Relationslinjens förespråkare väljer ut fosterhem i första hand efter deras vilja och förmåga att samarbeta med barnets ursprungsföräldrar utifrån deras gemensamma uppgift att barnet ska återvända. (s.16).

Med livsloppsperspektiv präglades Tobbes tidiga barndom av den historiska tid då familjeinriktningen ("relationslinjen") lagstadgats i socialt arbete. Barnets röst har fått större plats i social barnavård sedan dess och det har lagstadgats att

barnets inställning ska efterfrågas. Det hindrar inte att det är ett dilemma i social barnavård att å ena sidan se familjen som en enhet och å andra sidan barnet som individ, i synnerhet om barns och föräldrars intressen är oförenliga (Andersson, 2012, 2013 b).

En annan aspekt på tid och plats i livsloppsperspektiv är storstadsmiljö och ökat bruk av narkotika i Sverige. Barnen i min longitudinella studie föddes 1976 – 1981 det vill säga ett par decennier senare än barnen i till exempel Kauai- och IDA studien (ovan). De föddes i en tid då narkotikamissbruk hade blivit vanligare, inte minst i Sverige. När jag genomfört den fjärde uppföljningsstudien, tio år efter barnens barnhemsvistelse, valde jag att skriva en bok särskilt om de barn, som placerats utanför hemmet på grund av mammans eller båda föräldrarnas missbruksproblem. Det gällde de flesta barnen i undersökningsgruppen och det låg i tiden att barn till missbrukare hade börjat uppmärksammas av forskare som ”de glömda barnen” (Andersson, 1995). Tommy Lundström (1993) hade skrivit sin avhandling om tvångsomhändertaganden av barn under 1900-talet, där det bland annat framgår: ”Från att ha haft en relativt undanskymd position förefaller missbruk vara det skäl som dominerar under 1970- och 1980-talen” (s. 199). Lundström anger flera samverkande orsaker till detta, bland annat ändrade socioekonomiska förhållanden (mindre fattigdom och social nöd som orsak till ingripanden), ökande andel kvinnliga missbrukare och ökande narkotikamissbruk.

Flera undersökningar bekräftade Lundströms konstaterande att föräldrars missbruk, särskilt narkotikamissbruk, var ett tillräckligt skäl för att skapa legitimitet för omhändertagande och att andra problem inte behövde lyftas fram. Bengt Börjeson och Hans Håkansson (1990) konstaterade att då drogmissbruk fanns med i bilden var det ett tillräckligt skäl och det ingick inte någon bedömning av relationen mellan föräldrar och barn. Även i Tobbes fall var mammans missbruk det viktigaste skälet till hans tidiga placeringar utanför hemmet. Det betydde också att när Tobbes mamma, såväl som andra mammor, genomgått missbruksbehandling eller på annat sätt slutat med sitt missbruk, så var det tämligen självklart att barnen skulle flytta hem igen. I en kritisk tillbakablick kanske förhoppningarna var för stora på att barnens mammor eller båda föräldrarna skulle kunna lämna sitt missbruk bakom sig för gott. Det blev vanligen återplacering av de barn som återvände hem. Jag skrev efter den sjunde uppföljningsstudien (Andersson, 2008 a): ”Det visar sig att missbruk och perioder av svår psykisk sjukdom, vård på sjukhus, behandlingshem och i fängelse, som var kännetecknande för barnens föräldrar i yngre åldrar, inte upphört utan återkommit och ställt till bekymmer för barnen även senare i livet” (s. 119). Eftersom ensamstående mödrar är överrepresenterade i social barnavård vore det inte orättvist mot pappor, om det gjordes särskilda satsningar på långsiktigt stöd åt kvinnor med missbruksproblem.

Om longitudinella studier

Användningen av begreppet longitudinella studier varierar men betyder att grupper eller individer följs prospektivt (framåt) över tid eller undersöks med återkommande intervaller. Då gäller det att ha en teoretisk öppenhet, eftersom det finns en risk att specificerade teorier och hypoteser som formulerades för tjugofem år sedan inte är lika intressanta som de var då, skriver Carl-Gunnar Jansson (2000). Den longitudinella studie som Tobbe ingår i började ännu längre tillbaks i tiden och i denna "fallstudie" lämnar jag öppet för möjligheten att pröva andra teoretiska perspektiv än dem jag valt.

Marianne Cederblad (2003) kräver att samma barn ska ha undersökts vid åtminstone tre tillfällen för att hon ska ta med studien i sin forskningsöversikt över longitudinell forskning. Longitudinella studier, skriver hon, har många fördelar men också många nackdelar. Till fördelarna hör att man kan studera utvecklingen av samma individer under olika perioder i livet. Prospektiva studier, där man registrerar händelser ungefär samtidigt som de inträffar i barnens liv, ger pålitligare data än retrospektiva studier, där man i efterhand intervjuar människor om vad som hänt tidigare i livet. Till de mest uppenbara nackdelarna, skriver hon, hör att longitudinella studier tar lång tid att utföra, är svåra att finansiera och då de fullföljs av andra forskare kan det uppstå svårigheter i att tolka resultaten – jämfört med om samma forskargrupp följer barnen och ungdomarna under hela studien. Ett problem är också att samhällen och livsvillkor förändras och det kan vara svårt att dra slutsatser från en viss tid och en viss plats till en annan.

I den longitudinella studie, som Tobbe är en del av, har det gjorts åtta uppföljande studier efter den primära studien, som omfattade barnens tidiga institutionsvistelse i 0-4-årsåldern. Det är en liten grupp barn men samtidigt en särskilt utsatt grupp barn som har farit dokumenterat illa tidigt i livet. Därmed är de en grupp barn som vanligen bara utgör en liten del i andra longitudinella studier. Samtidigt är 26 individer en tillräckligt stor grupp för att ge variationer i livslopp över tid. Vi har undsluppit några av de nackdelar som Cederblad pekar på. Vi har fått forskningsmedel och vi har varit samma forskargrupp hela tiden och både jag och min medarbetare kände barnen redan under deras tidiga barnhemsvistelse. Samhälle och livsvillkor har inte förändrats så mycket att intervjupersonernas erfarenheter inte längre är giltiga (jfr historisk tid och geografisk plats ovan). Det finns fortfarande barn som startar sina liv i särskilt utsatta levnadsförhållanden, placeras utanför hemmet och har att sträva vidare i större motlut än de flesta. Det finns variation i deras livslopp och Tobbes exempel är bara ett av flera möjliga, men hans exempel kan förhoppningsvis stimulera till eftertanke och kritisk reflektion samt ökad lyhördhet för andra "Tobbar", som vi möter som professionella eller medmänniskor.

Referenser

- Allmänna Barnhuset (1993). *Förebyggande arbete kring barnets födelse - med fokus på utsatta barn*. Konferensrapport. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Allmänna Barnhuset (1994). *Är det normalt eller...? Om förskolebarns sexuella beteende, vuxnas attityder och nya forskningsresultat*. (Red. Larsson, I., Gustafsson, P., Lindblad, F. & Lundin, B.) Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Allmänna Barnhuset (1997). *Samarbete. Gamla institutioner prövar nya samarbetsmetoder*. Konferensrapport. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Andersson, Gunvor (1984). *Små barn på barnhem*. Lunds Universitet: Psykologiska institutionen (akademisk avhandling).
- Andersson, Gunvor (1988). *En uppföljning av barn som skilts från sina föräldrar*. Lunds Universitet: Meddelanden från Socialhögskolan, nr 1.
- Andersson, Gunvor (1990). "Barns förhållande till föräldrar och fosterföräldrar". *Nordisk Psykologi*, vol. 42, (1), 59-74.
- Andersson, Gunvor (1991a). *Socialt arbete med små barn*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Gunvor (1991 b). *Barnpsykiatrins roll i socialt arbete med små barn*. Stockholm: Socialstyrelsen, Projekt Aktiv uppföljning.
- Andersson, Gunvor (1992). *Stöd och avlastning. Om insatsen kontaktperson/familj*. Lunds Universitet: Meddelanden från Socialhögskolan, nr 2.
- Andersson, Gunvor (1995). *Barn i samhällsvård*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Gunvor (1998 a). "Barnintervju som forskningsmetod." *Nordisk Psykologi*, 50 (1), 18-41.
- Andersson, Gunvor (1998 b). "Föräldrakontakt och familjetillhörighet ur fosterbarns perspektiv". *Socialvetenskaplig Tidskrift*, vol. 5, nr 1, 3-23.
- Andersson, Gunvor (1999). "Skolsituationen för barn i familjehem". *Socionomens Forskningsupplement*, nr 10, 19-29 (i Socionomen, nr 5)
- Andersson, Gunvor (2001) "Jag försöker gå framåt men vinden drar mig bakåt" – en barndom utan kontinuitet' i Andersson, G., Aronsson, K.(red.), Hesse, S., Hollander, A. & Lundström, T. (2001) *Haverier i social barnavård? Fem fallstudier*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete, Gothia.
- Andersson, Gunvor (2003). "Utsatta barns hälsa". *Socialmedicinsk tidskrift*, vol. 80, nr 5, 453-461.
- Andersson, Gunvor (2005) "Family relations, adjustment and wellbeing in a longitudinal study of children in care". *Child and Family Social Work*, vol. 10, no. 1, 43-56.
- Andersson, Gunvor (2008 a) *Utsatt barndom – olika vuxenliv. Ett longitudinellt forskningsprojekt om barn i samhällsvård*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset, nr 2.
- Andersson, Gunvor (2008 b) "Barndomens placeringar och ungas tillbakablick". *Socialvetenskaplig tidskrift*, årgång 15, nr 2, 76-96.

- Andersson, Gunvor (2009) "Foster children: a longitudinal study of placements and family relationships". *International Journal of Social Welfare*, vol. 18, 13-26.
- Andersson, Gunvor (2012) "Om yngre barn i socialt arbete" i Höjer, I., Sallnäs, M. & Sjöblom, Y. (red.) *När samhället träder in – barn, föräldrar och social barnavård*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Gunvor (2013 a) "Utvecklingsekologi och sociala problem" i Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.) *Perspektiv på sociala problem*. Stockholm: Natur och Kultur, andra omarbetade upplagan.
- Andersson, Gunvor (2013 b) "Reflektioner om dilemman i social barnavård". *Socialvetenskaplig tidskrift*, årgång 20, nr 2, 93-107.
- Andersson, Gunvor & Hollander, Anna (1996) "Om barns rätt och barns bästa" i Andersson, G., Aronsson, K., Hessle, S., Hollander, A. & Lundström, T. *Barnet i den sociala barnavården*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete/Liber.
- Andersson, Gunvor, Aronsson, Karin, Hessle, Sven, Hollander, Anna & Lundström, Tommy (1996). *Barnet i den sociala barnavården*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete/Liber.
- Andersson, Gunvor, Aronsson, Karin (red.), Hessle, Sven, Hollander, Anna & Lundström, Tommy (2001) *Haverier i social barnavård? Fem fallstudier*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete, Gothia.
- Andersson, Maria (1996). *Okända barn i välkända familjer. Psykosocialt utsatta barn placerade utan föräldrar på ett akut- och utredningshem*. Stockholms Universitet: Psykologiska institutionen (psykologexamensarbete).
- Armeliuss, Bengt-Åke, Bengtzon, Sara, Rydelius, Per-Anders, Sarnecki, Jerzy och Söderholm Carpelan, Kerstin (red.) (1996). *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*. Stockholm: Liber Utbildning/ Statens Institutionsstyrelse.
- Backe-Hansen, Elisabeth & Havik, Toril (red.)(1997). *Barnevern på barns premisser*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Banks, Sarah (1995). *Ethics and values in social work*. London: MacMillan, BASW.
- Berg Brodén, Margareta (1989). *Mor och barn i ingenmansland. Intervention under spädbarnsperioden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag.
- Berg Brodén, Margareta (red.)(1994). *Barnet i Fokus. En rapport om utvecklingsarbete på Viktoriagården i Malmö*. Malmö Allmänna Sjukhus: Barnpsykiatriska kliniken.
- Bergman, Lars R. & Magnusson, David (1997) "A person-oriented approach in research on developmental psychopathology". *Development and Psychopathology*, vol. 9, 291-319.
- Bjerrum Nielsen, Harriet & Rudberg, Monica (1991). *Historien om flickor och pojkar. Könssocialisation i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

- Bronfenbrenner, Urie (1996) "Developmental ecology through space and time: A future perspective" i Moen, Ph., Elder., G. H. Jr & Lüscher, K.(eds) *Examining lives in context. Perspectives on the ecology of human development*. Washington: American Psychological Association.
- Bullock, Roger, Little, Michael & Millham, Spencer (1993) *Going Home. The return of children separated from their families*. Aldershot: Dartmouth, Dartington Social Research Unit.
- Bullock, Roger, Courtney, Mark E., Parker, Roy, Sinclair, Ian & Thoburn, June (2006). "Can the corporate state parent?" *Children and Youth Services Review*, vol. 28, 1344-1358.
- Butler, Ian & Williamson, Howard (1994). *Children Speak. Children, Trauma and Social Work*. Essex: Longman, NSPCC.
- Börjeson, Bengt (1984). *En diskussion om det psykosociala arbetet och dess teoretiska utgångspunkter*. Umeå Universitet: Institutionen för Socialt Arbete (stencil).
- Börjeson, Bengt & Håkansson, Hans (1990). *Hotade, Försummade, Övergivna - är familjehemsplacering en möjlighet för barnen?* Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Cederblad, Marianne (2003) *Från barndom till vuxenliv. En översikt av longitudinell forskning*. Stockholm: Gothia, Centrum för utvärdering av socialt arbete.
- Cederström, Anita (1990). *Fosterbarns anpassning - en relationsproblematik. Om 25 barn i åldrarna 4-12 år som har placerats i fosterhem*. Stockholms Universitet: Pedagogiska institutionen (akademisk avhandling).
- Christensen, Else (1988). *Opvækst eller overlevelse*. Köpenhamn: SIKON
- Claezon, Ingrid (1996). *Mot alla odds. Barn till narkotikamissbrukare berättar om sin uppväxt*. Stockholm: Mareld.
- Courtney, Mark E., Piliavin, Irving, Grogan-Kaylor, Andrew & Nesmith, Ande (2001) "Foster youth transitions to adulthood. View of youth leaving care". *Child Welfare*, vol. 80, no. 6, November/December, 685-717.
- Cusick, Gretchen Ruth, Havlicek, Judy R. & Courtney, Mark E. (2012) "Risk for arrest: The role of social bonds in protecting foster youth making the transition to adulthood". *Am. J Orthopsychiatry*, January, 82 (1), 19-31.
- Denvall, Verner, Munther, Ann-Kristine & Trunnerup, Annika (1999). *Möten med Anna. Vännen, socialarbetaren och forskaren*. Lund: Studentlitteratur.
- Egelund, Tine (1997). *Beskyttelse af barndommen. Socialforvaltningens risikovurdering og indgreb*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag (akademisk avhandling).
- Eidhem, Solgunn, Ericsson, Kjersti & Larsen, Guri (1997). "Barenvern og samfunnsmakt i etterkrigstida" i Backe-Hansen, E. & Havik, T. (red.): *Barnevern på barns premisser*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Elder, Glen H., Jr (1974) *Children of the great depression: Social change in life experience*. Chicago: University of Chicago Press.

- Elder, Glenn H. Jr. (1996) "The life course paradigm: Social change and individual development" i Moen, PH., Elder., Glenn H. Jr. & Lüscher, K.(eds) *Examining lives in context. Perspectives on the ecology of human development*. Washington: American Psychological Association.
- Elder, Glen H., Jr (1998) "The life course as developmental theory". *Child development*, vol. 69, no. 1, February, 1-12.
- Fahlke, Claudia (2005) "Missbrukets psykologi" i Hwang, Ph., Lundberg, I., Rönnerberg, J. & Smedler, A-Ch. (red.) *Vår tids psykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Farineau, Heather M. (2015) "An ecological approach to understanding delinquency of youths in foster care". *Deviant Behavior*, DOI: 10.1080/01639625.2014.1004025.
- Farmer, Elaine & Owen, Morag (1998). "Gender and the Child Protection Process". *British Journal of Social Work*, 28, 545-564.
- Fisher, Mike, Marsh, Peter & Phillips, David with Sainsbury, Eric (1986). *In and out of care. The experiences of children, parents and social workers*. London: B.T.Batsford in ass. with British Agencies for Adoption and Fostering.
- Fowler, Patrick, Toro, Paul A. & Miles, Bart W. (2011) "Emerging adulthood and leaving foster care: Settings associated with mental health". *American Journal of Psychology*, 47, 335-348.
- Freud, Anna & Burlingham, Dorothy (1973). *Barn utan familj. Institution - familj. Hur påverkas små barn?* Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Furstenberg, Frank F. (1997). "State - Family Alliances and Children's Welfare. A research agenda". *Childhood*, 4 (2), 183-192.
- Gambrill, Eileen & Stein, Theodore (eds)(1994) *Controversial Issues in Child Welfare*. Boston: Allyn and Bacon.
- Giele, Janet Z. & Elder Jr, Glen H.(eds) (1996) *Methods of life course research. Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage publications.
- Greif, Geoffrey & Bailey, Cynthia (1990). "Where Are the Fathers In Social Work Literature?" *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 71, (2).
- Hagbard, Sigbritt & Esping, Ulla (1992). *Med barns ögon. Om ett barnrelaterat förhållningssätt i familjehemsvården*. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Helgeland, Ingeborg Marie (2010) "What works? A 15-year follow-up study of 85 young people with serious behavioral problems". *Children and Youth Services review*, vol. 32, 423-429.
- Hessle, Sven (ed) (1985). *När barnet kommer hem. Erfarenheter från föräldrar med samhällsvårdade barn*. Stockholm: RFFR, Riksförbundet för familjers rättigheter.
- Hessle, Sven (1988). *Familjer i sönderfall. En rapport från samhällsvården*. Stockholm: Norstedts.
- Hessle, Sven (1992). *Varför drabbas inte alla barn lika? Om transgenerativitet och familjetråd*. Stockholms Universitet: Socialhögskolan/institutionen för

- socialt arbete och Barnbyn Skå, rapport i socialt arbete nr 60, projekt R nr 11.
- Hiles, Dominic, Moss, Duncan, Wright, John & Dallos, Rudi (2013) "Young people's experience of social support during the process of leaving care: A review of the literature". *Children and Youth Services Review*, 35, 2059-2071.
- Hill, Malcolm & Aldgate, Jane (eds) (1996). *Child Welfare Services. Development in Law, Policy, Practice and Research*. London: Jessica Kingley Publishers.
- Howe, David (2011). *Attachment across the life course. A brief introduction*. Hampshire: palgrave macmillan.
- Hutchison, Elizabeth D. (1992). "Child Welfare as a Woman's Issue". *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*. CEU Article No. 19, February, 67-77.
- Hwang, Philip (red.) (1993). *Spädbarnets psykologi*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Håkansson, Hans & Stavne, Karin (1985). "Jag känner mig så himla osäker..." Stockholm: Skeab Förlag.
- Hårsman, Ingrid (1997) *Om det tidiga samspelet mor-barn och barnets utveckling i familjer med missbruksproblem*. Stockholm: Socialhögskolan/Institutionen för socialt arbete, rapport nr 82, projekt R nr 13.
- Höjer, Ingrid & Sjöblom, Yvonne (2010) "Young people leaving care in Sweden". *Child and Family Social Work*, vol. 15, 118-127.
- Höjer, Ingrid & Sjöblom, Yvonne (2014) "Voices of 65 young people leaving care in Sweden: "There is so much I need to know!"". *Australian Social Work*, vol. 67, no. 1, 71-87.
- Janson, Carl-Gunnar (2000) "The longitudinal study" i Janson, C.-G. (ed.) *Seven Swedish longitudinal studies in the behavioral sciences*. Stockholm: Forskningsrådsnämnden.
- Jonsson, Gustav (1973). *Att bryta det sociala arvet*. Stockholm: Tiden/Folksam.
- Killén, Kari (1993). *Svikna barn. Om bristande omsorg och vårt ansvar för de utsatta barnen*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Klefbeck, Johan & Ogden, Terje (1996). *Barn och nätverk*. Stockholm: Liber Utbildning
- Kosonen, Marjut (1996). "Maintaining Sibling Relationships - Neglected Dimension in Child Care Practice". *The British Journal of Social Work*, 26, 809-822.
- Kristinsdóttir, Guðrún (1991). *Child Welfare and Professionalization*. Umeå Universitet: Institutionen för socialt arbete, Umeå Social Work Studies 15 (akademisk avhandling).
- Lag 1974:203 om kriminalvård i anstalt.
- Lagerberg, Dagmar (1998). *Barn som far illa - ett dilemma för barnhälsovården?* Uppsala: Akademiska Barnsjukhuset, Barnhälsovården.

- Levin, Claes (1998). *Uppfostringsanstalten, Om tvång i föräldrars ställe*. Lund: Arkiv (akademisk avhandling)
- Levin, Claes, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (1998). "Behandling" i V. Denvall & T. Jacobson (red.): *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Lindén, Gunilla (1998). *Att bli fosterbarn i tonåren. Om frigörelsen från internationaliserade föräldraobjekt*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International (akademisk avhandling).
- Linderot, Sofia & Vinnerljung, Bo (1994). *Projekt pappa-barn vid Service-nämnd Norr i Helsingborg - utvärdering*. Helsingborg: Servicenämnd Norr.
- Lundén, Karin, Broberg, Anders & Borres, Magnus (1998). *Hur vanligt är det att förskolepersonal och BVC-sjuksköterskor oroar sig för att barn far illa: En jämförelse mellan tre olika stadsdelar i Göteborgs kommun*. Göteborgs Universitet: Psykologiska institutionen.
- Lundström, Tommy (1993) *Tvångsombändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*. Stockholms universitet: Socialhögskolan. Rapport i socialt arbete nr 61 (akademisk avhandling).
- Löfgren, Ingegerd & Hårsman, Ingrid (1995). *En droppe i havet. Elva mödrar med missbruksproblem berättar om sina liv och om tiden på Moringen*. Stockholm: Socialtjänsten, FoU-rapport nr 1995:18.
- Magnusson, David (1996) "Individual development: A holistic, integrated model" i Moen, Ph., Elder., G. H. Jr & Lüscher, K. (eds.) *Examining lives in context. Perspectives on the ecology of human development*. Washington: American Psychological Association.
- Marsh, Peter & Triseliotis, John (eds) (1993). *Prevention and reunification in Child Care*. London: B.T.Batsford.
- Moen, Phyllis, Elder., Glenn H. Jr & Lüscher, K Kurt (eds)(1996) *Examining lives in context. Perspectives on the ecology of human development*. Washington: American Psychological Association.
- Nilsson, Anders, Estrada, Felipe & Bäckman, Olof (2014) "Offending, drug abuse and life chances – a longitudinal study of a Stockholm birth cohort". *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 15, no. 2, 128-142.
- Ogden, Terje (1991). "Motstandsdyktige barn?" *Nordiskt Socialt Arbete*, 1, 3-14.
- Risholm Mothander, Pia (1998). "Anknytningen är A och O i arbetet med barn". *Psykologtidningen*, nr 14, 4-7.
- Rowe, Jane, Hundleby, Marion & Garnett, Louise (1989). *Child care now - a survey of placement patterns*. London: British Agencies for adoption and fostering, Research series 6.
- Rutter, Michael (1990). "Psychosocial resilience and protective mechanisms" i Rolf, J., Masten, A.S., Cicchetti, D., Neuchterlein, K.H. & Weintraub (eds):

- Risk and protective factors in the development of psychopathology*. Cambridge University Press.
- Rutter, Michael & Rutter, Marjorie (1993). *Developing Minds. Challenge and Continuity across the Life Span*. London. Penguin Books.
- Rydellius, Per-Anders (1996). "Skolans betydelse för asocialitetsutveckling" i Armelius, B-Å., Bentzon, S., Rydellius, P-A., Sarnecki, J. & Söderholm Carpelan, K.: *Vård av ungdomar med sociala problem - en forskningsöversikt*. Stockholm: Statens Institutionsstyrelse.
- Sallnäs, Marie (1995). "Att utreda föräldraskap. Om modern institutionsvård för barn". *Socialvetenskaplig Tidskrift*, vol.2, nr 4, 334-349.
- Sallnäs, Marie & Vinnerljung, Bo (2009) "Samhällsvårdade tonåringar som vuxna – en uppföljande registerstudie". *Socionomens Forsknings supplement*, nr 3, 30-43 (i Socionomen, nr 3).
- Sandbæk, Mona og Tveiten, Gunnar (red.) (1996). *Sammen med familien. Arbeid i partnerskap med barn og familier*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Sarnecki, Jerzy & Sivertsson, Fredrik (2009) *Att bryta en kriminell livsstil. Livshistorier från "The Stockholm Life-Course Project"*. Stockholm: Kriminalvården, utvecklingsenheten, projektnummer 2009:99.
- Schaffer, Rudolph (1995). *Beslut om barn. Psykologiska frågor och svar*. Lund: Studentlitteratur.
- SFS Svensk Författningssamling 1997:313. Lag om ändring i socialtjänstlagen (1980:620). Stockholm: Gotab, Fakta Informationsförlag
- Skagerberg, Anna & Karlsson, Kay (1997). *Tidig hjälp på längre sikt - en granskning av behandlingsmetoder på spädbarnsverksamheten Maskan illustrerade genom 10 mor-barnpar*. Stockholm: Omsorgsnämnden, FoU-rapport 97-01.
- Smith, Brenda (1991). "Australian Women and Foster Care: A Feminist perspective". *Child Welfare*, no 2, March-April, 175-184.
- Socialtjänstlag SFS 1980:620.
- SoS-rapport 1995:9. Sammanbrott i familjehem. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SoS-rapport 1996:19. *Barn i fokus-projektet. Slutrapport*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SoS-rapport 1998:4. *Anmälan, utredning, insats. Individ- och familjeomsorgens arbete med barn*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SoS-rapport 1998:5. *Individ- och familjeomsorgens arbete med ungdomar. En uppföljning av utvecklingen sedan 1993*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1997:8. *Röster om barns och ungdomars psykiska hälsa*. Stockholm: Socialdepartementet. Delbetänkande av Barnpsykiatrikommittén.
- Stattin, Håkan, Magnusson, David & Reichel, Howard (1989). "Criminal activity at different ages. A study based on a Swedish longitudinal research population". *British Journal of Criminology*, vol. 29, no. 4, autumn, 368-385.

- Stattin, Håkan & Magnusson, David (1991). "Stability and change in criminal behavior up to age 30". *British Journal of Criminology*, vol.31, no. 4, autumn, 327-346.
- Stein, Mike (2006) "Young people aging out of care: The poverty of theory". *Children and Youth Services Review*, 28, 422-433.
- Sundelin, Claes (1997). "Barnpsykiatri och socialtjänsten. Några reflexioner om beröringspunkter och olikheter" i *Med fokus på barnen. Konferensrapport från Socialtjänstforum - ett möte mellan forskning och socialtjänst*. Stockholm: Centralförbundet för socialt arbete, Svenska Kommunförbundet och Socialvetenskapliga forskningsrådet.
- Sundelin Wahlsten, Viveka (1991). *Utveckling och överlevnad. En studie av barn i psykosociala riskmiljöer*. Stockholms Universitet: Pedagogiska institutionen (akademisk avhandling).
- Sundelin Wahlsten, Viveka (1997). *Utveckling för att överleva. Utsatta familjer möter socialtjänst, hälsovård och skola*. Stockholm: Kommentus.
- Sundell, Knut & Colbiörnsen, Maria (1996) *Hand i hand. Samhällets stöd och hjälp till elever med psykosociala behov*. Stockholms Socialtjänst: FoU-rapport 1996:14.
- Sundell, Knut & Flodin, Birgit (1994). *Mellan stolarna. Vad händer när socialtjänsten inte samverkar kring barn som far illa?* Stockholms Socialtjänst. FoU-rapport 1994:16.
- Sundell, Knut, Humlesjö, Eva & Carlsson, Mona (1994). *Att hjälpa sin nästa. En undersökning av kontaktfamiljer i Stockholm*. Stockholm: Socialtjänsten, FoU-rapport nr 5.
- Sunesson, Sune (1990) "Familjevården, en del av individ- och familjeomsorgen i socialtjänsten" i *Sju perspektiv på barns och ungdomars levnadsförhållanden*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sunesson, Sune (1997). "Barnavårdsutredningen och barnet: forskningens bild" i *Med fokus på barnen. Konferensrapport från Socialtjänstforum - ett möte mellan forskning och socialtjänst*. Stockholm: Centralförbundet för socialt arbete, Svenska Kommunförbundet och Socialvetenskapliga forskningsrådet.
- Sydsjö, Gunilla (1992). *Psykosociala riskgraviditeter och deras utfall*. Linköpings Universitet: Medical Dissertations No. 350 (akademisk avhandling).
- Swift, Karen (1995). *Manufacturing "Bad Mothers". A critical Perspective on Child Neglect*. Toronto: University of Toronto Press.
- Werner, Emmy E. & Smith, Ruth S. (1992) *Overcoming the Odds. High Risk Children from Birth to Adulthood*. Ithaca: Cornell University Press.
- Werner, Emmy E. & Smith, Ruth S. (2001) *Journeys from childhood to midlife. Risk resilience and recovery*. Ithaca: Cornell University Press.
- Werner, Emmy E. & Smith, Ruth S. (2003) *Att växa mot alla odds. Från födelse till vuxenliv*. Stockholm: Svenska föreningen för psykisk hälsa, sfph.

- Vinnerljung, Bo (1996 a). *Fosterbarn som vuxna*. Lund: Arkiv (akademisk avhandling)
- Vinnerljung, Bo (1996 b). *Svensk forskning om fosterbarnsvård. En översikt*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete/Liber.
- Vinnerljung, Bo (1998 a). "Fosterbarns skolgång och utbildning". *Socialvetenskaplig Tidskrift*, vol. 5, nr 1, 58-80.
- Vinnerljung, Bo (1998 b) "Socialt arv" i Denvall, V. & Jacobson, T. (Red.): *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Wächter, Rut (1998). "Utredning" i Denvall, V. & Jacobson, T. (red.): *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Øvreide, Haldor (1998). *Samtal med barn. Metodiska samtal med barn i svåra livssituationer*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.

LUNDS
UNIVERSITET

www.soch.lu.se

LUNDS UNIVERSITET

Box 117
221 00 Lund
Tel 046-222 00 00
www.lu.se